

Straipsnio tęsinys (pradžia – „Mūsų žinynas“, Nr. 1 (190))

Karo tarnybos patrauklumo formavimo politika: požiūrių kaita ir tarpukario patirties aktualumas (II)

Nerijus Černius

*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos instituto doktorantas*

Anotacija

Straipsnyje analizuojamos pagrindinės institucinės išorinės priežastys, darančios įtaką karo tarnybos patrauklumui. Dėmesys sutelkiamas į karo tarnybos įvaizdžio formavimą žiniasklaidoje, karių ir visuomenės požiūrį į karo tarnybą, kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventes, jaunimo karinį rengimą mokyklose bei išlydėtuvių į kariuomenę ritualinės praktikos pokyčius. Straipsnis grindžiamas istoriniu metodu, apimančiu euristiką, kritiką ir interpretaciją. Analizės metodas taikomas siekiant nustatyti priežastinius ryšius tarp išorinių institucinių veiksnių, formuojančių karo tarnybos patrauklumo politiką. Turinio analizė pasitelkta analizuojant periodiką, memuarus, dienoraščius ir kitus šaltinius, siekiant atskleisti medžiagos semantines prasmes. Sintezės metodas leido integruoti surinktą informaciją ir išryškinti sąsajas tarp skirtingų karo tarnybos patrauklumo aspektų. Straipsnio tekstui konstruoti taikyti naratyvinis ir deskriptyvinis metodai. Straipsnyje remiamasi įvairiais šaltiniais: istoriografinė literatūra, archyviniais dokumentais, karių atsiminimais, laiškais, dienoraščiais ir 1918–1940 m. periodine spauda. Straipsnis aktualus tuo, kad atskleidžia, kaip išoriniai instituciniai veiksniai formavo karo tarnybos įvaizdį ir skatino visuomenės palankumą jai, o šios įžvalgos reikšmingos ir šiandienos gynybos bei pilietinio ugdymo kontekste.

Reikšminiai žodžiai: *karo tarnybos patrauklumas, Lietuvos kariuomenė, karinė spauda, visuomenės požiūris, patriotiškumas.*

Karo tarnybos įvaizdžio formavimas spaudoje

Ankstyvuoju Lietuvos kariuomenės formavimosi laikotarpiu išryškėjo viena iš esminių problemų – nevienareikšmis ir kintantis visuomenės požiūris į karo tarnybą. Tačiau problemos identifikavimas, nors ir būtinas pradinis žingsnis, savaime neužtikrino jos sprendimo – reikėjo sistemiskų ir tikslingai suplanuotų priemonių, orientuotų į ilgalaikius pokyčius. Valstybė ir kariuomenė turėjo apibrėžti konkrečią veiksmų seką bei politikos kryptis, orientuotą į visuomenės nuostatų keitimą, karo tarnybos socialinės vertės stiprinimą ir karo prievolininkų motyvacijos didinimą. Istorikas Vytautas Jokubauskas pabrėžia, kad „*švietimas, auklėjimas, socialinių įgūdžių formavimas – tai daugelio problemų sprendimas*“ [35, p. 7]. Galima teigti, kad viena iš svarbiausių visuomenės švietimo ir auklėjimo priemonių, siekiant formuoti teigiamą požiūrį į karo tarnybą, buvo kryptinga komunikacija per spaudą. Karinės tematikos knygos, žurnalai, laikraščiai ir kiti leidiniai veikė kaip neformaliosios edukacijos platformos, skirtos tiek kariams ugdyti, tiek visuomenės nuostatoms keisti. Šie leidiniai ne tik perteikė karo tarnybos kasdienybės aspektus, bet ir pristatė kariuomenėje vykdomų švietimo bei auklėjimo iniciatyvų rezultatus. Per spaudą platinama sisteminga karinė propaganda ir strateginės komunikacijos žinutės. Jomis siekta formuoti lojalumą valstybei, skatinti patriotiškumą ir stiprinti pilietinę tapatybę. Reikšmingą vaidmenį šiame procese atliko Generalinio štabo Švietimo ir spaudos skyrius, kuris koordinavo šviečiamosios informacijos turinį ir sklaidą. Tarpukario Lietuvoje gausiai leista karinė periodika ne tik informavo apie kariuomenės veiklą, bet ir vykdė ideologinę misiją. Per karo istorijos naratyvus, simbolius ir vertybes kryptingai ugdytas visuomenės požiūris į karo tarnybą kaip į pilietinę pareigą ir valstybės stiprinimo priemonę [36]. Lietuvos kariuomenės parengtuose leidiniuose buvo sistemingai pateikiama įvairiapusė informacija, skirta tiek kariams, tiek plačiajai visuomenei: buvo skelbiami kariuomenės leidinių katalogai, aptariamose to meto politinės aktualijos, analizuojami teisiniai aspektai, publikuojami įstatymai bei bendrieji

statutai, taip pat pristatoma kariuomenės organizacinė struktūra ir kasdienis gyvenimas. Be to, išleistos specializuotos knygos ir informaciniai leidiniai, skirti atskiriems kariuomenės padaliniais: pėstininkų, artilerijos, kavalerijos, aviacijos, priešlėktuvinės ir priešcheminės apsaugos, karo technikos, ryšių, karinės administracijos bei tiekimo, veterinarijos ir topografijos tarnyboms. Atskirą leidinių grupę sudarė jaunimo švietimui skirta literatūra, skatinusi susidomėjimą kariuomene ir stiprinusi pilietinį bei patriotinį ugdymą. Papildomai buvo leidžiami kariniai kalendoriai, plakatai ir kita informacinė medžiaga, reikalinga visuomenei informuoti ir kariuomenės įvaizdžiui formuoti [30, p. 813–832].

Tikslinga išskirti pagrindinius tarpukario Lietuvos kariuomenės periodinius leidinius – žurnalus ir laikraščius, kurie reikšmingai prisidėjo prie sistemingo ir tinkamo karo tarnybos įvaizdžio formavimo. Vienu iš reikšmingiausių karinės tematikos leidinių tarpukario Lietuvoje laikytinas žurnalas „Karys“ (leistas 1920–1945 m.). Jis ilgainiui tapo pagrindine Lietuvos kariuomenės ideologinio, šviečiamojo ir informacinio darbo platforma. Reikšmingas buvo ir Lietuvos šaulių sąjungos laikraštis „Trimitas“ (leistas 1920–1940 m.), kuris padėjo formuoti patriotines ir pilietines karių ir visos visuomenės nuostatas. Kiti svarbūs leidiniai – „Šešėliai“ (vėliau pervadintas į „Atspindžius“; leistas 1920–1923 m.), „Mūsų žinynas“ (leistas 1921–1940 m.), „Karo archyvas“ (leistas 1925–1940 m.), karininkų korpuso ideologinei raiškai skirtas žurnalas „Kardas“ (leistas 1925–1940 m.), leidinys kariūnų auditorijai „Jaunoji karta“ (leistas 1927–1940 m.), kariūnų iniciatyva leistas žurnalas „Kariūnas“ (1932–1940 m.), Lietuvos invalidų sąjungos leidiniai „Lietuvos karo invalidas“ (leistas 1928–1940 m.) ir „Karo invalidų Vyčių brolija“ (leistas 1929–1940 m.). Dauguma šių leidinių buvo leidžiami Lietuvos laikinojoje sostinėje Kaune. Pabrėžtina, kad Nepriklausomybės karo metais pasirodę leidiniai buvo gana kuklūs: dažnai nedidelės apimties, kai kurie vos kelių puslapių, atspausdinti šapirografu – rankraščių ir dokumentų dauginiu technine priemone, būdinga to laikotarpio leidybai. Palyginti su XX a. 4-ajame dešimtmetyje leidžiamais leidiniais, šiems anks-

tyviesiems spaudos pavyzdžiams būdingas ribotas tiražas, tematinis siaurumas ir menkas redakcinis profesionalumas [30, p. 811]. Nepaisant to, tikslinga detaliau aptarti populiariausius tarpukario Lietuvos karinius periodinius leidinius, kuriuose kryptingai buvo formuojamas teigiamas požiūris į karo tarnybą ir plėtojama jos patrauklumo samprata visuomenėje.

1919 m. gegužės 22 d. išleistas pirmasis žurnalo „Kariškių žodis“ numeris. 1920 m. rudenį šis kariuomenės leidinys buvo pervadintas žurnalu „Karys“. Jo pagrindinė funkcija buvo teikti karinę informaciją, ugdyti kovos dvasią, stiprinti patriotinius jausmus ir informuoti visuomenę apie kariuomenės gyvenimą [85]. Žurnale „Karys“ buvo spausdinami straipsniai įvairiomis karinėmis temomis, tokiomis kaip karių rengimas, karo tarnybos ypatumai, strategijos ir taktikos analizė, karo technikos naujovės. Žurnale aktyviai plėtotas tautinio ir patriotinio jaunimo ugdymo kryptis, pabrėžiant Lietuvos istorijos, valstybingumo simbolių, pilietinių pareigų bei patriotiškumo temas. Karių kasdienybę ir kariuomenės veiklą pristatė pratybų bei mokymų aprašymai. Žurnale skelbta karių kūryba: eilėraščiai, apsakymai, karo dainos ir istorinės apybraižos – prisidėjo prie visuomenės kultūrinio ugdymo. Straipsniuose taip pat buvo analizuojama tarptautinė situacija, aptariami kitų šalių karinių struktūrų ypatumai ir geopolitinių įvykių reikšmė Lietuvos saugumui. Dėl temų įvairovės „Karys“ turėjo įvairiapusę skaitytojų auditoriją – žurnalą skaitė Lietuvos kariuomenės kariai, karininkai, šauliai, mokytojai, moksleiviai ir kiti skaitytojai. Nors leidinys buvo skirtas karinei aplinkai, jį aktyviai prenumeravo ir civiliai skaitytojai. 1919–1927 m. žurnalas „Karys“ buvo leidžiamas 8–12 puslapių apimties, 1928–1929 m. puslapių skaičius išaugo iki 20, 1935 m. siekė 20 ir daugiau puslapių, o nuo 1936 m. žurnalas buvo leidžiamas 24–28 puslapių apimties. 1920–1940 m. išleisti 1 106 „Kario“ numeriai [35, p. 52]. Žurnalo tiražas augo nuosekliai: 1919 m. leidinys buvo spausdinamas 3–4 tūkst. egzempliorių tiražu, 1938 m. tiražas išaugo iki 18–20 tūkst., o 1939 m. pasiekė aukščiausią rodiklį – 33 tūkst. egzempliorių [91, p. 454]. Be kariuomenės bibliotekų ir kitų institucijų, žurnalas buvo platinamas įvairioms Lietuvos

švietimo įstaigoms bei plačiai visuomenei.

Pasibaigus Nepriklausomybės karui, 1921 m. kovo mėnesį Kaune pradėtas leisti karo, mokslo ir literatūros žurnalas „Mūsų žinynas“. Jis buvo skirtas plačiai visuomenei, neapsiribojant tik karių bendruomene. Pirmajame numeryje rašyta: *„Mūsų Žinyno“ dirva: valstybės idėja, armijos pagrindai, karo mokslai. Valstybę palaiko armija, bet armija negali sėkmingai kautis su priešais, jei stoka tautinio supratimo, kultūros, mokslo. Ir šie dalykai bus dedami „Mūsų Žinyno“ pagrindan“* [86]. Šis žurnalas, leistas ketvirčiais, nagrinėjo ne tik kariuomenės temas, bet ir aktualias tautines, kultūros, mokslo bei meno problemas [91, p. 455]. „Mūsų žinyne“ buvo pateikta daug vertingų duomenų apie tarpukario karybą ir inovacijų diegimą Lietuvos kariuomenėje, spausdinti Lietuvos ir užsienio karininkų parašyti tekstai [31, p. 45]. Nuo 1929 m. žurnalas pradėtas leisti kas mėnesį. Nuo 1921 iki 1940 m. išleisti 183 numeriai. „Mūsų žinyno“ pirmųjų dviejų numerių tiražas siekė po 3 tūkst. egzempliorių, iki 1923 m. pabaigos tiražas sumažėjo iki 2 tūkst. egzempliorių. 1924–1932 m. tiražas svyravo apie 1 tūkst. egzempliorių. 1933–1935 m. tiražas padidėjo iki 1,25 tūkst. egzempliorių, 1936 m. išliko panašus – 1,25–1,3 tūkst. egzempliorių, o 1937 ir 1938 m. šoktelėjo iki 2–2,5 tūkstančio [30, p. 840]. Žurnalas „Mūsų žinynas“ pirmiausia buvo skirtas aukštesnio išsilavinimo ir socialinio statuso visuomenės grupėms, pavyzdžiui: karininkams, mokslo darbuotojams, valstybės tarnautojams, todėl jo tiražas, palyginti su plačiau orientuotu žurnalu „Karys“, buvo mažesnis. Tačiau abu leidiniai atliko reikšmingą šviečiamąją ir auklėjamąją funkciją tarpukario Lietuvos visuomenėje.

1925 m. sausio 15 d. pradėtas leisti karininkams skirtas dvisavaitinis laikraštis „Kardas“. Jo pirmajame numeryje rašyta: *„<...> karininkų žurnalas yra tas veidrodis, kuriame atsispindės morališkas ir kultūringas karininkų korpuso veidas“* [82]. Pagrindinės žurnalo „Kardas“ funkcijos buvo suteikti daugiau žinių apie karininko pareigas, plėtoti karo meną ir karo tarnybos patrauklumą, analizuoti įvairius krašto apsaugos klausimus, stiprinti kariuomenės ir visuomenės vienybę, populiarinti karines programas jaunimui. Iš

pradžią „Kardas“ buvo leidžiamas du kartus per mėnesį, vėliau jo leidybos apimtys padidėjo iki trijų kartų per mėnesį. 1928 m. dėl finansinių sunkumų žurnalo leidyba buvo laikinai nutraukta, bet vėliau atnaujinta [91, p. 455–456].

Temos, svarbios kariuomenei, plačiai nagrinėtos ir bendruose laikraščiuose bei žurnaluose. Laikraštyje „Lietuvos aidas“ (leistas 1917–1940 m.) buvo skelbiami oficialūs kariuomenės pranešimai ir apžvelgiami svarbūs kariniai įvykiai. Pavyzdžiui, 1918 m. gruodžio 21 d. laikraštyje aptarti savanorių komplektuojant kariuomenę klausimai [34]. 1938 m., minint Kariuomenės ir visuomenės dieną, laikraštis „Lietuvos aidas“ inicijavo visuomenės ir karių laiškų publikavimą. Šiais laiškais siekta parodyti visuomenės ir kariuomenės solidarumą, patriotiškumą bei pasiryžimą ginti valstybę. Redakcija kvietė laiškus rašyti išsilavinusius karius, kilusius iš darbininkų ar ūkininkų šeimų, taip pat lietuvius ir lojalių tautinių mažumų atstovus [73]. Kultūros žurnale „Vairas“ (leistas 1923–1926 ir 1930–1940 m.) buvo publikuojami straipsniai, nagrinėjantys kariuomenės vaidmenį valstybės saugumo ir gynybos kontekste. Ekonomikos leidinyje „Tautos ūkis“ (leistas 1921–1940 m.) periodiškai analizuoti kariuomenės finansavimo klausimai ir jos reikšmė valstybės gyvenime. Kultūros žurnale „Kultūra“ (leistas 1922–1926 m.) retkarčiais pasirodydavo straipsnių, susijusių su karine drausme ir valstybės klausimais. Žurnalas „Jūra“ (leistas 1935–1939 m.) skatino visuomenės susidomėjimą jūriniais reikalais ir Lietuvos laivynu. Aviacijai ir oro erdvės apsaugai skirtas žurnalas „Lietuvos sparnai“ (leistas 1935–1940 m.) nagrinėjo orlaivių, sklandymo, parašiutizmo temas, taip pat karo aviacijos ir priešlėktuvinės gynybos klausimus. Kai kuriuos šiuos leidinius prenumeravo ir Lietuvos kariuomenės bibliotekos. 1920 m. nustatyta, kad informacinio pobūdžio dienraščiai ir laikraščiai neįtraukiami į kariuomenės vienetų bibliotekų fondus. Tačiau 1936 m., atsižvelgiant į Spaudos ir švietimo skyriaus viršininko nurodymą dėl periodinių leidinių komplektavimo, kariuomenės vienetų bibliotekos pradėjo prenumeruoti ir informacinio pobūdžio dienraščius bei laikraščius. Šiame sąrašė, be pagrindinių kariuomenės leidinių: „Kario“, „Mūsų žinyno“, „Karo

archyvo“, „Trimito“, „Bibliografijos žinių“ bei „Kariūno“, buvo numatyti ir „Lietuvos aidas“, „Mūsų Vilnius“, „Policija“, „Lietuvos sparnai“, „Jūra“, „Skautų aidas“ [6].

Vertėtų išskirti ir apžvelgti regioninius bei tautinių mažumų leidinius, kuriuose iš dalies nagrinėta Lietuvos kariuomenės tema. Panevėžyje leidžiamas laikraštis „Panevėžio balsas“ (vėliau – „Panevėžio garsas“; leistas 1924–1940 m.) nuosekliai aprašė vietinius kariuomenės renginius, skelbė apie karių dalyvavimą miesto šventėse, teikė informaciją apie Šaulių sąjungos veiklą ir vietinius savanorius. Žemaičių regionui skirtas savaitraštis „Telšių žinios“ (leistas 1923–1924 m.), kurį leido Šaulių sąjunga, skelbė vietos šaulių naujienas, pranešimus apie būrių susirinkimus bei veiklą, taip pat informavo apie konkrečius šaulių renginius. Šiaulių visuomenei skirtas savaitraštis „Šiaulių naujienos“ (leistas 1923–1928 m.) skelbdavo apie karininkų vizitus, karines pratybas bei Šaulių sąjungos žygius, skatindamas patriotizmo ugdymą. Be to, Šiauliuose 1923–1940 m. leistas skautų periodinis leidinys „Skautų aidas“. Jame publikuotos skautų veiklos apžvalgos, straipsniai kultūros, gamtos ir istorijos temomis. Nedidelis, bet aktyvus laikraštis „Raseinių žinios“ (leistas 1918–1940 m.) dažnai pabrėždavo karių, kaip tautos ramsčio, vaidmenį ir savanorių indėlį ginant Lietuvos valstybingumą.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į tautinių mažumų leidinius, kuriuose nuolat nagrinėta Lietuvos kariuomenės tema. Pavyzdžiui, vokiečių bendruomenei skirtame leidinyje „Deutsche Nachrichten für Litauen“ (leistas 1931–1941 m.) daugiausia buvo aprašomi vokiečiams aktualūs įvykiai, tačiau kai kuriuose numeriuose aptartos ir karinės temos, pavyzdžiui, mobilizacija bei šaulių veikla. Žydų bendruomenės leidinyje „Unser Emes“, kuris 1923–1934 m. buvo leidžiamas Vokietijoje, o Lietuvoje nelegalizuotas dėl komunistinės ideologijos, pasitaikydavo kritiškų komentarų apie Lietuvos kariuomenę. Kassavaitinis leidinys „Apžvalga“ (leistas 1935–1940 m.), kurio leidyba rūpinosi Lietuvos žydų karių sąjunga, pabrėžė žydų savanorių indėlį kovose už Lietuvos nepriklausomybę. Karinė tematika epizodiškai atsispindėjo žydų bendruomenės leidiniuose „Di

Jidiše štime“, „Unzer Tog“ ir sionistinės krypties „Jidiše Caitung“ bei „Folksblat“. Vykstant Lietuvos ir Lenkijos konfliktui, lenkų kalba Vilniuje leisti leidiniai – „Głos Wileński“ ir „Gazeta Krajowa“ – skleidė lenkišką politinę ir kultūrinę poziciją, kuri apėmė ir karinę sritį. 1929–1940 m. rusų kalba leistuose leidiniuose: „Наше Эхо“, „Литовский Курьер“, „Литовский Голос“, „Литовский Вестник“ ir „Литовский Телеграф“ – karinės aktualijos, mobilizacija ir kariuomenės veikla buvo aptariamose epizodiškai. Pabrėžtina, kad nors tautinių mažumų leidiniai nekėlė tikslo keisti savo auditorijos požiūrį į tarnybą Lietuvos kariuomenėje, jie epizodiškai apžvelgdavo svarbias karines aktualijas.

Apibendrinant galima teigti, kad spauda tarpukario Lietuvoje atliko reikšmingą vaidmenį ugdant visuomenės patriotinę savimone. Ji padėjo kryptingai formuoti pilietines nuostatas, stiprinti lojalumą valstybei ir skatinti pozityvią karo tarnybos sampratą. Lietuviška spauda, kurioje buvo formuojamas karo tarnybos įvaizdis ir siekiama keisti visuomenės požiūrį į karo prievolę, pradėta aktyviai plėtoti kartu su Lietuvos kariuomenės formavimusi. Didžiausias dėmesys karinėms temoms, aišku, buvo skiriamas pačios kariuomenės leistuose periodiniuose leidiniuose. Spaudos, kaip ugdamosios priemonės, efektyvumas tiesiogiai priklausė nuo jos prieinamumo ir skaitytojų raštingumo. Tuo laikotarpiu reikšmingu iššūkiu kariuomenei tapo žemas šauktinių raštingumo lygis. Nuosekliai mažėjant neraštingų karių skaičiui, didėjo kariuomenės spaudos auditorija, o tai koreliavo su didėjančiu leidinių tiražu. Šiam procesui reikšmingą įtaką darė ne tik gerėjantis visuomenės raštingumas, bet ir valstybės bei kariuomenės pastangos kryptingai ugdyti pilietiškumą ir lojalumą valstybei. Nors bendrojo pobūdžio dienraščiai ir laikraščiai kariuomenės temai dažniausiai neskyrė išsamaus analitinio dėmesio, jie atliko svarbų informacinį vaidmenį – teikė visuomenei aktualią informaciją apie kariuomenės gyvenimą, organizuojamus renginius ir struktūrinius pokyčius. Vis dėlto, analizuojant periodiniuose leidiniuose pateikiamą informaciją, būtina taikyti kritinį požiūrį. Spaudos leidiniuose neretai dominavo propagandiniai elementai, todėl publikuoti tekstai ne visada objektyviai atspindėjo

faktines aplinkybes. Tai ypač akivaizdu karinėje spaudoje, kurioje siekta ne tik informuoti, bet ir formuoti palankų visuomenės požiūrį į kariuomenę bei skatinti patriotinę motyvaciją.

Karių ir visuomenės požiūrio į tarnybą kariuomenėje raiška

1933 m. „Mūsų žinyno“ priede „Kardas“ rašyta: *„Kareivį reikia auklėti taip, kad jis, grįžęs iš kariuomenės, būtų geras pilietis ir pilnai suprastų pilietines pareigas“* [62]. Pabrėžtina, kad karių išorinė komunikacija bei socialinis elgesys ne tik tarnybos metu, bet ir jiems išėjus į atsargą, turėjo reikšmingos įtakos visuomenės požiūriui į kariuomenę. Šiame kontekste galima išskirti du komunikacijos aspektus: (1) karių komunikaciją tarnybos laikotarpiu ir (2) jų elgesį bei komunikaciją grįžus į civilinį gyvenimą. Siekiant teigiamai veikti visuomenės nuostatas karo tarnybos atžvilgiu, reikšmingą vaidmenį atliko kryptinga išorinė karių komunikacija ir veiksminga jų socialinė integracija. Atsižvelgiant į tai, kad kariuomenė – visuomenės atspindys, tarnybos kariuomenėje vertinimas buvo glaudžiai susijęs su jaunuolių asmeninėmis savybėmis, socialine kilme, gyvenimiška patirtimi ir išankstinėmis nuostatomis. Siekdama vienodinti tarnybos patirtį ir formuoti palankų požiūrį į karo tarnybą, kariuomenė investavo į karių švietimą, kultūrinį ugdymą ir socialinių kompetencijų formavimą. Tikėtasi, kad kariuomenėje įgyti socialiniai įgūdžiai ir elgesio modeliai bus perkelti ir į civilinį gyvenimą, ir taip ilgainiui bus sustiprintas visuomenės lojalumas valstybei bei kariuomenės prestižas [31, p. 101]. Tarnybos sąlygų sudėtingumą Lietuvos kariuomenėje atskleidžia Nepriklausomybės karo dalyvių ir amžininkų atsiminimai. Formuojant kariuomenę, kilo reikšmingų iššūkių: trūko kvalifikuotų karininkų ir puskarininkų, ginklų, finansinių išteklių, o Vokietijos okupacinė administracija ribojo nacionalinių karinių struktūrų organizavimą. Itin svarbus veiksnys buvo laiko trūkumas, nes buvo būtina skubiai reaguoti į išorės grėsmes [53]. Dėl sudėtingų tarnybos sąlygų dalis pirmųjų savanorių, susidūrę su realiomis kariuomenėje, nusprendė grįžti namo. Tokie atvejai turėjo neigiamą poveikį viešajai

nuomonei. Buvę savanoriai, skleisdami kritinius tarnybos sąlygų vertinimus, galėjo demotyvuoti potencialius naujus savanorius ir prisidėti prie neigiamo visuomenės požiūrio į kariuomenės kūrimosi procesą [97, l. 22].

Iš pradžių būtų buvę pernelyg optimistiška tikėtis, kad į namus grįžę asmenys – tiek nepradėję karo tarnybos, tiek išleisti atostogų ar į atsargą – vienareikšmiškai teigiamai vertins tarnybos kariuomenėje patirtį. Nepriklausomybės karui pasibaigus ir stabilizavusis politinei bei karinei situacijai, karo tarnybos sąlygos pamažu gerėjo, o tai prisidėjo prie lėtos, bet nuoseklios visuomenės požiūrio į karo tarnybą kaitos. Šią kaitą iliustruoja Lietuvos kariuomenės išorinė komunikacija, pabrėžianti į atsargą išleistų karių socialinių įgūdžių, įgytų tarnybos metu, svarbą civiliniame gyvenime ir jų sėkmingą integraciją į visuomenę. Tai rodo, kad kariuomenė siekė ne tik ugdyti disciplinuotus ir pilietiškai sąmoningus karius, bet ir formuoti palankų ilgalaikį tarnybos įvaizdį.

Karo tarnybą pradėję jaunuoliai neretai dar pirmosiomis tarnybos dienomis siųsdavo laiškus artimiesiems, kuriuose aprašydavo savo pirmąją patirtį kariuomenėje. Šie laišrai yra svarbus šaltinis analizuojant karių socialinę adaptaciją, emocinę savijautą ir jų požiūrį į karišką rutiną. Pavyzdžiui, 1928 m. žurnale „Karys“ publikuotame vieno naujoko laiške motinai aprašomi sunkumai, susiję su prisitaikymu prie kariuomenės disciplinos: jaunuolis nusivylęs ribotomis galimybėmis tenkinti kasdienius įpročius, tokius kaip pyrago pirkimas, rūkymas, triukšmavimas ar laisvas elgesys kareivinėse. Jis taip pat skundžiasi dėl fizinio nuovargio, privalomų pareigų, tokių kaip bulvių skutimas valgykloje, ir poilsio stokos [14]. Vis dėlto lieka neaišku, kokia buvo šeimos, ypač motinos ar kitų artimųjų, reakcija į neigiamą naujoko tarnybos patirtį, išsakytą laiške.

Kiti karių laišrai liudija apie pozityvesnį tarnybos kariuomenėje vertinimą. Pavyzdžiui, 1930 m. žurnale „Karys“ publikuotame naujoko laiške broliui aprašoma teigiama asmeninė adaptacija kariuomenėje. Laiško autorius džiaugiasi, kad yra sotus, tinkamai aprūpintas, kad jam patinka rikiuotės pratybos, o svarbiausia, kaip jis

pabrėžė, kariuomenėje išmoko rašyti. Laiške kritiškai vertinamos prieš tarnybą girdėtos neigiamos kalbos apie galimą smurtą, neprieklių ar blogas gyvenimo sąlygas – tokie gandai, kario vertinimu, nepasitvirtino [108]. Kitas naujokas praneša motinai, kad tarnybos sąlygos kariuomenėje yra patenkinamos, tačiau jis išgyvena artimųjų ilgesį. Laiške išsakoma nuostaba dėl girdėtų neigiamų pasakojimų apie tarnybą – esą kaimyno sūnaus perduota informacija apie tarnybos sunkumus buvusi perdėta ir nepagrįsta [78]. Vienas iš Klaipėdos krašto kilęs karys rašė: *„Kariuomenėje jau nėra taip sunku tarnauti, kaip kad girdėjau kalbant žmones dar prieš kariuomenę. Sunkiau tarnauti gal yra tik tiems „mamos sūneliams“ (Mutterssöhnchen), kurie nebuvo pratę prieš kariuomenę prie sunkaus darbo“* [100]. Panaši situacija susiklostė ir Penktajame pėstininkų pulke. Nors įprastai pulkas gaudavo naujokų, kilusių iš aplinkinių rajonų, 1930 m. rudenį jam buvo priskirta daugiau nei 100 šauktnių iš Klaipėdos krašto. Pokalbiuose su kareiviais paaiškėjo, kad, prieš išvykstant į tarnybą, juos vietos vokietininkai baugino teigdami, jog Lietuvos kariuomenėje vokiečiai patiria žiaurų elgesį ir yra didelė rizika žūti. Tačiau, atvykę į pulką, naujokai tokios patirties nefiksavo, atvirkščiai – jie atkreipė dėmesį į korektišką ir mandagų karininkų elgesį bei palankią tarnybos aplinką [23, 58]. Taigi, šiose situacijose atsikartoja aplinkos suformuoto neigiamo išankstinio požiūrio į tarnybą Lietuvos kariuomenėje leitmotyvas, kurį kariai arba paneigia, arba sušvelnina. Tokie pasakojimai atskleidžia karių individualią patirtį ir padeda suprasti, kaip formavosi jų požiūris į tarnybą kariuomenėje.

Visuomenės požiūrį į tarnybą kariuomenėje formavo ne vien pačių karių vertinimai, bet ir jų elgesys tarnybos metu. Istoriografijoje galima aptikti teiginių, kad tarpukariu, įskaitant ir Nepriklausomybės karo laikotarpį, karo prievolė buvo laikoma garbinga pareiga kraštui, o visuomenėje kariai buvo itin gerbiami [12]. Tokius teiginius bandė paneigti tų įvykių liudininkas klebonas A. Pauliukas. Savo dienoraštyje jis fiksavo: (1) *„Mūsų kareiviai visur elgiasi labai bjauriai, jokios nematyti disciplinos (1920 01 15)“* [76, p. 167]; (2) *„Atsiliepiama blogai apie lietuvių kariuomenę, ištvirtusi, vagi-*

liauja, plėšia, geria, su merginomis valkiojasi“ (1920 05 08) [76, p. 196]. Paradoksalu, tačiau, pasibaigus Nepriklausomybės karui, klebono požiūris į Lietuvos kariuomenę išliko nepakitęs. Jis rašė: (1) „Turėjau progos pasikalbėti su buvusiu Lietuvos kariuomenės savanoriu, dalyvavusiu mūšiuose su bolševikais. Su pasibjaurėjimu pasakojo apie Lietuvos kariuomenę. Kareiviai ant kožno (kiekvieno – aut. past.) žingsnio žmones plėšia, vagia. Jų kalbos bjauriausios, pasielgimai stačiai gyvuliški (1921 12 21)“ [76, p. 316]; (2) „Ėmimas kariuomenėn yra tai aiškus mūsų jaunimo gadinimas. Iš mūsų kariuomenės jaunikaitis sugrįžta tikru gyvuliu. Matyt, nėra geros disciplinos (1923 07 20)“ [76, p. 439]. Šiuo atveju išryškėja atotrūkis tarp idealizuoto istoriografinio naratyvo ir realių visuomenės nuostatų, susijusių su karo tarnybos vertinimu. Vis dėlto svarbu tai, kad kariuomenė, kaip institucija, turėjo aiškiai apibrėžtą pareigą formuoti drausmę ir užtikrinti tvarką karių tarpusavio santykiuose. Šiam tikslui pasiekti buvo taikomos sistemingos priemonės: nustatyti elgesio reglamentai, įtvirtinta atsakomybė už jų pažeidimus, o drausmei užtikrinti buvo pasitelkti parengti karininkai ir puskarininkiai, veikusieji kaip tiesioginiai ugdomojo proceso dalyviai [13, p. 56]. Nors kariuomenėje buvo įdiegta griežta drausmės palaikymo sistema, ji nepajėgė visiškai eliminuoti drausmės pažeidimų, tačiau sudarė sąlygas užtikrinti, kad kiekvienas pažeidimas būtų tinkamai identifikuotas ir į jį būtų reaguojama taikant nustatytas drausmines priemones.

Svarbus kariuomenės komunikacijos aspektas, kurio kariuomenė negalėjo tiesiogiai kontroliuoti, buvo į atsargą išėjusių karių atsiliepiamai apie karo tarnybą ir jų elgesys civiliniame gyvenime. Valstybė ir kariuomenė taikė tam tikras socialinės kontrolės priemones, siekdama išlaikyti rezervininkų karinę drausmę ir pasirėmimą. Nuolatinis kariuomenėje atitarnavusių asmenų karinių įgūdžių ir kariškos dvasios palaikymas buvo esminis veiksnys užtikrinant valstybės gynybinį pajėgumą. Siekiant užtikrinti rezervininkų parengtį mobilizacijos atveju, buvo būtina pakartotinio karinio rengimo sistema, kuri ne tik leido atnaujinti praktinius įgūdžius, bet ir padėjo palaikyti karišką dvasią ir pilietinį pasiry-

žimą ginti valstybę [101, p. 385]. Be to, teigiami grįžusių karių atsiliepieimai ir kariuomenėje įgytų vertybių demonstravimas turėjo didinti visuomenės pasitikėjimą ginkluotosiomis pajėgomis, skatinti jaunuolių motyvaciją atlikti karo tarnybą ir ugdyti patriotiškumą. Tačiau karinėje spaudoje buvo išreiškiamas apgailestavimas, kad ne visi į atsargą išėję jaunuoliai visuomenėje demonstruoja paklusnumą, darbštumą, tvarkingumą ir sumanumą, o kai kurie jų neigiamai atsiliepia apie tarnybą kariuomenėje [60]. Valstybės institucijos ir pati kariuomenė suvokė būtinybę keisti visuomenės požiūrį į karo tarnybą. Karinėje spaudoje grįžusiems iš karo tarnybos jaunuoliams buvo skiriamas išskirtinis dėmesys, siekiant formuoti jų elgsenos modelius civiliniame gyvenime. Publikacijose pabrėžta, kad buvę kariai turi išlikti pavyzdingais piliečiais – stengtis būti blaivūs, tvarkingi, darbštūs ir atsparūs žalingoms socialinėms įtakoms [59]. 1931 m. žurnale „Karys“ buvo atkreiptas dėmesys į prieštaringas jaunuolių nuostatas karo prievolės atžvilgiu. Nors dalis jų sąmoningai stengėsi išvengti šaukimo į kariuomenę, pasitelkdami įvairias strategijas, vis dėlto po tarnybos dažnai pripažindavo jos praktinę naudą – įgytas žinias, discipliną ir gyvenimiškus įgūdžius [24]. Toks vertinimas atskleidžia skirtį tarp išankstinių visuomenėje paplitusių nuostatų ir realios tarnybos patirties. Platesnį karo tarnybos naudos jaunuolio civiliniam gyvenimui naratyvą atsiminimuose pateikė to meto įvykių liudininkas: *„Jaunuoliai, išėję mūsų kariuomenės eiles, grįždavo į savystovų gyvenimą parengtais, fiziniais sveikais, ryžtingais ir tautiniai susipratusiais piliečiais. Baigę karinę prievolę, jie jau negalėdavo apsieiti be „Kario“, „Trimito“, „Ūkininko patarėjo“, „Pavasario“, „Jaunosios kartos“ ar net „Lietuvos aid“, „Ryto“ ir „Lietuvos žinių“ [64].* Panaši kariuomenės nauda jaunuoliams aprašyta 1934 m. leidinyje „Karys“: *„Grįžus iš kariuomenės šio pavasario laidos atsarginiams, jų ir jų tėvų namai ir kiemai su reta išimtimi įgauna visai kitokią išvaizdą. Visur švara, tvarka, kiemai medeliais apsodinti. Kai kurie atsarginiai įsitaisė turnikus ir šiaip sporto dalykus. Patys sportuoja ir ragina netarnavusius kariuomenėje sportuoti. Dar kai kurie įsitaiso darželius, panašius kaip pulkuose. Pažymėtina, kad grįžę iš kariuomenės labiau griebia-*

si laikraščių“ [7]. Paskata jaunuoliams stoti į kariuomenę dažnai buvo susijusi su teigiamomis tarnybą atlikusių brolių patirtimis. Remdamasis fundamentalaus žmogiškojo optimizmo principais, V. Kubertavičius analizavo tokią stojimo į kariuomenę motyvaciją: „<...> nuo jaunystės mane domino kariuomenė. Galbūt todėl, nes mano broliai tarnavo Lietuvos kariuomenėje“ [104]. Karinė spauda humoristiškai atspindėjo karių gyvenimą po tarnybos. 1934 m. žurnale „Karys“ buvo paskelbti šie anekdotai:

1. – Žiūrėk, jis be poilsio šoka trečią šokį iš eilės.
– Nagi, jis ką tik iš kariuomenės grįžo.
2. – Kodėl prie jo visos panos susėdo?
– Mat jis grandiniu iš kariuomenės grįžo.
3. – Petrai, einam pas Joną kortom palošti.
– Negaliu, gavau naują „Karį“, kol baigsiu skaityti, neisiu.
4. – Prašau užrūkyti.
– Nerūkai!
– Gal išgersim?
– Negeriu!
– Iš kur gi tamsta toks?
– Tik savaitė, kai iš 2 p. pulko.
5. – Kaip sūnus jaučiasi grįžęs iš kariuomenės?
– Labai neramiai. Visur jam nešvaru, netvarkoj, negražu, ap-
leista... Žiūrėsim, kas iš to išeis.
6. – Ar sveikas grįžo Pupkis iš kariuomenės?
– Kur tau! Keliasi su knyga ir gula su knyga. Be to, išgalvojo
kasdien veidą prausti ir batus valyti [72].

Nepaisant pajuokiančio turinio, daugeliu atvejų šie anekdotai tiksliai atspindėjo realias tarnybos kariuomenėje sąlygas ir kasdienybę.

Tiltai tarp karių ir visuomenės

Tarpukario Lietuvoje kariuomenės ir visuomenės santykiai buvo glaudžiai susiję ir fundamentaliai grindžiami bendru valstybės kūrimo darbu. Kariuomenė buvo suvokiama ne tik kaip pagrindinis šalies nepriklausomybės garantas, bet ir kaip tautinės tapatybės simbolis. Šis ryšys buvo stiprinamas per įvairias komunikacijos priemones: spaudą, radiją ir viešąsias iškilmes, kurios vykdavo per valstybines bei kariuomenės šventes. Siekdama sustiprinti ryšį su visuomene, kariuomenė inicijavo papildomas veiklas. Pavyzdžiui, po karinių manevrų kariai grįždavo į kareivines ne tiesiausiu keliu, o per miestelius, kad vietos bendruomenės galėtų juos pasitikti su gėlėmis, – taip buvo stiprinamas bendruomeniškumas ir kariuomenės integracija į visuomenės gyvenimą [88]. Vienas savanoris atsiminė, kaip, Antrajam pėstininkų pulkui žygiuojant į Panevėžį, kaimuose karius pasitiko sodiečiai: *„Vietomis dygo sutikimo vartai, žalumynuose bei vainikuose paskendę. Čia sutiko močiutės su druska ir duona, sesės, pasipuošę tautiškais rūbais, gėles po kojų bėrė ir kartais raudonskruostį gėdingai pabučiuodavo iš džiaugsmo, ir seneliai tyliai ašaras braukė, kai didingai daina iš ugningų krūtinų skambėjo nualintais laukais“* [4]. Analogišką karių sutiktuvų tradiciją kaimuose atsiminimuose aprašė kitas savanoris. Jis prisiminė: *„Einant per kaimus su mūsų orkestru ir lietuviškomis dainomis, žmonės, ypač moterys, susijaudinę verkdamo ir lydėdavo per visą kaimą“* [74]. Taigi karių pasirodymas miestuose ir kaimuose visuomenėje sukeldavo įvairialypių emocijų. Panašių reakcijų jie sulaukdavo ir rikiuote žygiuodami į sekmadienines pamaldas [2]. Amžininkas, tarnavęs tarpukario Lietuvos kariuomenėje, prisiminė, kad dar 1919 m., Pirmajam pėstininkų pulkui persikėlus į Marijampolę, pulko vadas *„griežtai reikalavo, kad kareiviai gatvėje, nors ir mažuose būreliuose, pasirodytų tvarkingoje rikiuotėje. To pasėkoje pulko daliniai pirmą sekmadienį rikiuotėje buvo vedami į bažnyčią. Visuomenei tai padarė labai gerą, galima sakyti, jaudinantį įspūdį“* [97, l. 117].

Kariuomenės vienetuose organizuojami kultūriniai renginiai:

šokiai, koncertai, vaidinimai ir susitikimai – prisidėjo stiprinant kariuomenės ir visuomenės tarpusavio ryšius [54, 70]. Dažnai buvo rengiami šokių vakarai, kuriuose netgi grodavo styginių instrumentų orkestras. Tokiuose vakaruose kariai galėjo pristatyti savo kultūrinės saviveiklos pasiekimus. Styginių instrumentų orkestras atlikdavo įvairius kūrinius, o karių choras dainuodavo karinės tematikos dainas; taip pat kariai dažnai deklamuodavo savo sukurtas eiles. Per šokių ir mėgėjų vaidinimų vakarus buvo renkamos lėšos, kurios buvo skirtos karių gerovei gerinti ir karių kapams tvarkyti [13, p. 79–80]. Visuomenė teigiamai vertino tokius renginius, ir tai skatino kultūrinės bei socialinės kariuomenės iniciatyvas [27]. Taigi, kareivinės taikos metu tapdavo tarsi visos tautos namais, kur visuomenė galėdavo artimiau susipažinti su karių kasdienybe ir gyvenimo sąlygomis. Šiose patalpose buvo organizuojamos įvairios ekskursijos, susirinkimai ir kiti renginiai. Skautų organizacijos ir Šaulių sąjungos nariai aktyviai naudojo kariuomenės infrastruktūrą savo veiklai [64].

Kariuomenė nuosekliai ir kryptingai stengėsi keisti visuomenės požiūrį į karo tarnybą, aktyviai pasitelkdama spaudą ir radiją kaip pagrindines komunikacijos priemones. Karinėje spaudoje buvo nuolat pabrėžiama kariuomenės ir visuomenės glaudesnio bendradarbiavimo svarba. Siekdama stiprinti ryšius su žiniasklaida, kariuomenės vadovybė reguliariai kviesdavo jos atstovus dalyvauti įvairiuose viešuose ir uždaruose kariuomenės renginiuose, nuolat informuodavo apie kariuomenės veiklą. Reikšmingą vaidmenį dėl kariuomenės ir visuomenės suartėjimo atliko radiofonas, kuris transliuodavo informaciją apie svarbiausius ir įdomiausius kariuomenės įvykius, o kariuomenės radijo laidos sulaukdavo didelio klausytojų susidomėjimo ir populiarumo [84, p. 383–384].

Tarpukario Lietuvoje Tautos šventės (Vasario 16-osios) minėjimas buvo itin svarbus formuojant valstybinę ideologiją. Valstybės institucijos išsikėlė uždavinį įtraukti į šventės minėjimą kuo platesnę visuomenės dalį, siekta šią datą integruoti į kasmetį visuomenės gyvenimo ritmą. 1939 m. Tautos šventei buvo teikiama ypatinga reikšmė – ją pagal svarbą stengtasi priartinti prie pagrindinių reli-

ginių švenčių, tokių kaip Kalėdos ar Velykos. Pasitelkus spaudą ir viešąjį diskursą, siekta įtvirtinti naujas pilietines tradicijas. Žmonės buvo skatinami Vasario 16-osios proga sveikinti vieni kitus, lankyti artimuosius, teikti dovanas – taip siekta formuoti tautinę šventės simboliką ir stiprinti pilietinį bei emocinį ryšį su valstybe [98]. Štai kaip 1921 m. Tautos šventę dienoraštyje aprašė vienas karininkas: „<...> prasidėjo pamaldos, po pamaldų buvo išrikiuota kariuomenė. Paradą priėmė divizijos vadas. Pasakytos kalbos, jautėsi, kad šiandien nepaprasta šventė“ [61]. 1939 m. Vasario 16-osios minėjimo programa Kaune atspindėjo valstybės siekį integruoti piliečius į bendrą tautinę atmintį per simbolinius, kultūrinius ir karinius veiksmus. Oficialioje minėjimo dalyje buvo numatyti religiniai, istorinės atminties bei kultūriniai renginiai, kurie formavo kolektyvinę patirtį ir stiprino pilietinį lojalumą valstybei. Programoje buvo suplanuotos pamaldos Kauno arkikatedroje bazilikoje, susitikimas prie Žuvusiųjų už Nepriklausomybę paminklo, minėjimai įvairiose miesto vietose, koncertai, karinis paradas, kino seansai ir fejerverkai [105]. Visa tai rodo valstybės ir kariuomenės siekį sukurti visapusišką šventinę atmosferą, kuri sutelktų visą visuomenę ir prisidėtų prie nacionalinės tapatybės puoselėjimo.

Kaip ir Tautos šventės metu, per Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventę siekta stiprinti valstybės simbolinę galią ir įprasminti kariuomenės vaidmenį ginant valstybingumą. Ši šventė suburdavo politinį elitą, įvairių organizacijų atstovus ir plačiąją visuomenę. 1935 m., pirmąkart minint Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo dieną, Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona pabrėžė: „Kariuomenė saugoja savo kraštą, o visuomenė turi saugoti savo kariuomenę“ [87]. Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventė buvo institucionalizuota kaip viena iš priemonių siekiant rekonstruoti kariuomenės įvaizdį viešajame diskurse po 1926 m. gruodžio 17 d. įvykusio perversmo [93, p. 253]. Kariuomenės vadovybė stengėsi sutelkti visas tautos jėgas vienam tikslui [102]. Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventė tarpukario Lietuvoje atliko svarbią socialinę ir komunikacinę funkciją – ji stiprino abipusį ryšį tarp civilių ir kariškių bei nacionalinės tapaty-

bės suvokimą. Iš kariuomenės perspektyvos ši šventė padėjo ugdyti karių motyvaciją ir moralę. Viešas visuomenės dėmesys, palaikymas ir simbolinis pripažinimas leido kariams pasijausti vertinama valstybės ir tautos dalimi. Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo dienos minėjimai veikė kaip kariuomenės skaidrumo ir atvirumo visuomenei platforma. Gyventojams buvo suteikta galimybė tiesiogiai susipažinti su karių kasdienybe, karine technika, ginkluote, išbandyti praktinius kariavimo įgūdžius simboliniuose kontekstuose (pvz., šaudymo, jodinėjimo ar skraidymo). Tokios patirtys didino piliečių pasitikėjimą kariuomene, stiprino gynybos idėjos sklaidą ir ugdė patriotinę savimonę [84, p. 384–385; 91, p. 792]. Minint Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo dieną organizuojami karinio pobūdžio renginiai: parada, aviacijos pasirodymai, karinės technikos demonstracijos ir kiti, turėjo reikšmingą simbolinę ir praktinę reikšmę. Šventinės iškilmės ne tik stiprino piliečių emocinį ryšį su valstybe ir kariuomene, bet ir skatino prisidėti materialiai. Visuomenė aktyviai aukojo kariuomenei, taip išreiškdamą pasitikėjimą ja. Parada, orkestrų muzika ir viešas visuomeninių organizacijų, darbininkų, studentų bei mokinių žygiavimas vizualizavo tautos ir kariuomenės sąjungą. Aviacijos pasirodymuose buvo pristatomas techninis kariuomenės pajėgumas ir modernizacijos siekiai. Šventės atmosfera veikė kaip ideologinis instrumentas, stiprinantis pilietinį solidarumą ir gynybinę mobilizaciją taikos sąlygomis [103]. Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventė vykdavo dvi dienas. Štai 1938 m. gegužės 14 d., šventės išvakarėse, iš lėktuvų buvo mėtomi atsišaukimai, valstybinis radiofonas transliavo specialią šventinę programą, Vytauto Didžiojo universitete vyko šventinis posėdis, surengtas iškilmingas kariuomenės dalių vakarinis patikrinimas, vyko vėliavų nuleidimo ceremonijos ir muzikinių pasirodymų repeticijos. Šventės dieną vyko pamaldos bažnyčioje, iškilmės prie Karo muziejaus Kaune, karinių pratimų demonstracija aerodrome, kareivinių lankymas, karinių vienetų paradas ir muzikinė programa [115]. Iš viso buvo surengtos keturios – 1935 m., 1936 m., 1937 m. ir 1938 m. – Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventės. 1935 m. gegužės 25 d. Kariuomenės ir visuomenės

suartėjimo šventėje dalyvavo apie 15 tūkst. žmonių [93, p. 254]. Kitais metais vykusioje šventėje dalyvių skaičius buvo panašus. Tai rodo, kad kariuomenės autoritetas visuomenėje išaugo.

Stiprinant kariuomenės ir visuomenės ryšius, tarpukario Lietuvoje buvo reikšminga lapkričio 23 d. minima Lietuvos kariuomenės diena. Šios šventės ritualinė struktūra: pamaldos, kariniai paradai, kapų lankymas, kultūriniai renginiai – padėjo institucionalizuoti atmintį apie kariuomenės indėlį į valstybės nepriklausomybę. Į šventinius renginius įtraukiant įvairias visuomenės grupes (pvz., karo invalidus, savanorius, šaulius) siekta formuoti pilietinę bendrystę ir stiprinti visuomenės lojalumą valstybei bei jos gynybos struktūrai. Po paradų buvo lankomi žuvusių karių kapai, ant jų padedama gėlių ir vainikų, taip pat rengiami minėjimai prie simbolių valstybės atminties vietų, tokių kaip dr. Jono Basanavičiaus paminklas. Toks renginių pobūdis atspindėjo valstybinės atminties kultūros formavimąsi tarpukario Lietuvoje. Taip buvo institucionalizuojama kolektyvinės atminties raiška ir stiprinamas pilietinis tapatumas. Rengiamos vaišės, skirtos savanoriams ir Vyties Kryžiaus kavalieriams pagerbti, taip pat vakarinė kultūrinė programa (paskaitos, spektakliai, kino seansai) rodė siekį įtvirtinti šventės visuomeninį pobūdį ir integruoti kariuomenę į platesnį nacionalinį kultūrinį naratyvą [41, 50].

Jaunimo karinis rengimas kaip patriotiškumo pamatas

Jonas Abraitis (g. 1912 m.), dalyvavęs ikišaukiamojo amžiaus jaunimo karinio rengimo veiklose dar būdamas gimnazistas, atsiminimuose teigė: „1927–1928 metais Lietuvos aukštosiose ir vidutinėse mokyklose buvo įvesta nauja mokslo šaka – privalomas karinis parengimas“ [1]. Vis dėlto tokia amžininko nurodyta karinio rengimo pradžios data nėra tiksli ir greičiausiai atspindi subjektyvų prisiminimą, o ne formalius sistemos pokyčius. Pabrėžtina ir tai, kad šie prisiminimai užrašyti praėjus keliems dešimtmečiams po aptariamų įvykių, todėl juose galėjo atsirasti chronologinių netikslumų ar interpretacinių nukrypimų, būdingų retrospektyviam

vertinimui. Ikišaukiamąjo amžiaus jaunimo karinio švietimo ir pilietinio ugdymo užduotys tuo metu buvo pavestos Karo mokslų draugijai, kuri ėmėsi iniciatyvos skatinti visuomenės pasirengimą valstybės gynybai. Nors 1927–1929 m. buvo rengiama nemažai pas-kaitų krašto apsaugos tema, ši veikla iš esmės buvo fragmentiška, nesisteminga ir stokojanti ilgalaikės ugdymo programos.

Nuo 1929 m. Lietuvos mokyklose buvo įdiegta jaunimo kari-nio rengimo programa, kurios pagrindinis tikslas buvo formuoti jaunuolių supratimą apie kariuomenės vaidmenį valstybės gynybo-je. Ši programa siekė ugdyti atsakomybę ir pilietinį išsipareigojimą, skatinant suvokti karo prievolę ne tik kaip pareigą, bet ir kaip gar-bingą esminę užduotį tautos ir valstybės išlikimui užtikrinti. Ka-rinis rengimas buvo integruotas į švietimo sistemą kaip priemonė stiprinti pilietinę sąmonę ir skatinti jaunimo patriotizmą [43, 92]. Dar 1926 m. žurnale „Karys“ pabrėžtas jaunimo karinio rengimo tikslas: *„Prieššaukiamasis jaunuomenės kariškas auklėjimas turi tikslą: prigydyti kiekvienam jaunuoliui gilų tėvynės meilės jaus-mą, tikrą tėvynės gynimo reikalo supratimą, drąsą, karžygiškumą ir pasiaukojimą tėvynės labui; pripratinti jaunuomenę prie griežtos drausmės, tvarkos, bendradarbiavimo ir draugiškumo“* [80, p. 100]. Ikišaukiamąjo amžiaus jaunimo karinis rengimas iš pradžių buvo įdiegtas vyresniųjų klasių mokiniams vidurinėse ir aukštesniosio-se mokyklose, vėliau išplėstas į pradinio ugdymo įstaigas bei jau-nesnes aukštesniųjų mokyklų klases. Taip pat buvo inicijuoti spe-cializuoti karinio rengimo kursai pradinį mokyklų mokytojams. Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje karinis rengimas buvo įtrauktas ir į Vytauto Didžiojo universiteto studijų programą. Įvai-riose mokymo įstaigose organizuotas ir vykdytas jaunuolių karinis rengimas tapo svarbiu karinės galios stiprinimo komponentu. Jis apėmė ne tik rikiuotės ir taktikos pratybas, bet ir patriotinį jauni-mo auklėjimą [37, p. 222]. Galima teigti, kad patriotinis ugdymas buvo viena iš svarbiausių priežasčių, siekiant įtraukti karinį rengi-mą į mokinių ugdymo procesą.

Įgyvendinti karinį rengimą mokyklose galėjo būti nuspręsta ir anksčiau – tai būtų leidę nuosekliau formuoti jaunimo gynybinį

raštingumą ir pilietinį atsparumą. Tačiau būtina atsižvelgti į platesnį kontekstą. Valstybė pirmiausia turėjo stabilizuoti savo politinę ir ekonominę padėtį, išplėtoti mokyklų tinklą ir įvesti privalomą pradinį mokymą. Institucinis ir visuomenės dėmesys ikišaukiamąjo amžiaus jaunimo kariniam rengimui pradėjo formotis XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje. Periodinėje spaudoje buvo keliamas klausimas, kodėl delsiama įvesti karinį rengimą Lietuvoje, taip pat buvo aptariama jo reikšmė bei nauda valstybei. Spaudoje buvo plėtojamas visuomeninis diskursas ir skatinami politiniai sprendimai [80, 95]. Instituciniu lygiu ikišaukiamąjo amžiaus jaunuolių karinio rengimo klausimai buvo gerokai sudėtingesni ir reikalavo kompleksinių sprendimų.

1925 m. priimtos Karinės prievolės įstatymo pataisos lėmė esminius pokyčius karo tarnybos organizavimo srityje. Įstatymu buvo reglamentuota trumpesnė privalomosios karo tarnybos trukmė: pėstininkų dalyse ji sutrumpinta nuo 24 iki 18 mėn., specialiosiose kariuomenės dalyse – nuo 36 iki 24 mėn. Teisiškai nustatyta, kad šios naujos nuostatos įsigalioja nuo 1927 m. sausio 1 d. [44]. Pokyčiai atspindėjo valstybės pastangas optimizuoti karinio rengimo procesą, prisitaikant prie besikeičiančių gynybos poreikių ir socialinių-ekonominių realijų. Konstatuotina, kad po 1925 m. priimtų Karinės prievolės įstatymo pataisų, sutrumpinusių privalomosios karo tarnybos trukmę, valstybės institucijos ir kariuomenės vadovybė susidūrė su būtinybe kompensuoti galimą neigiamą šio sprendimo poveikį karinio rengimo kokybei. Kilo pagrįstų abejonių dėl visaverčio karių rengimo sutrumpėjus tarnybos laikui. Siekiant iš anksto užtikrinti jaunuolių karinį rengimą, buvo inicijuota ikišaukiamąjo amžiaus jaunimo karinio rengimo plėtra. 1926 m. pradžioje krašto apsaugos ministras Leonas Bistras, pristatydamas žiniasklaidai naują Karinės prievolės įstatymo projektą, pabrėžė, kad vienas iš esminių pokyčių – karinio rengimo proceso išplėtimas įtraukiant jaunesnio amžiaus jaunimą. Tai buvo vertinama kaip sisteminis sprendimas stiprinti gynybinį pajėgumą ir pilietinį atsparumą taikos metu. Ministras teigė, kad toks jaunuolių karinis rengimas būtų grindžiamas savanoriškumo principu ir netaptų teisine prievole. Sėkmingai bai-

gus nustatytus karinio rengimo kursus ir išlaikius egzaminus, taikos metu privalomosios karo tarnybos trukmė tokiems asmenims galėjo būti sutrumpinta 6 mėnesiais. Krašto apsaugos ministrui turėjo būti suteikta teisė visiškai atleisti nuo privalomosios karo tarnybos jaunuolius, kurie mokyklose ar kitose įstaigose buvo baigę karinio rengimo kursus ir kurie buvo įtraukti į kariuomenės atsargos sąrašus [75]. Tokia sistema turėjo veikti kaip motyvacinis mechanizmas, skatinantis jaunuolius dar iki šaukimo į aktyviąją karo tarnybą savanoriškai įsitraukti į specializuotus karinio rengimo kursus, siekiant gauti naudos tiek individualiu, tiek valstybės gynybos požiūriu. Tačiau aptariamasis Karinės prievolės įstatymo pataisos nebuvo priimtos, todėl planuoti pokyčiai liko neįgyvendinti. 1927 m. priėmus Karinės prievolės įstatymo pakeitimą, jame reglamentuota tik krašto apsaugos ministro kompetencija paleisti į atsargą arba suteikti atostogas kariams, kurie buvo atlikę nustatyto laikotarpio privalomąją karo tarnybą: ne trumpiau nei 12 mėn. pėstininkų ir ne trumpiau nei 18 mėn. specialiose kariuomenės dalyse. Sprendimai dėl karių paleidimo galėjo būti diferencijuojami pagal ginkluotųjų pajėgų rūšis, atsižvelgiant į tarnybos pradžios datą bei karių turimą karinį išsilavinimą [45]. 1928 m. Krašto apsaugos ministerija neordinarine tvarka patvirtino Kariškojo nešaukiamojo amžiaus jaunuomenės rengimo laikinąsias taisykles [29, p. 18–20]. Jose detalizuota Kariškojo jaunuomenės rengimo centro steigimo tvarka, jo veiklos organizavimas, karo apygardų viršininkų kompetencija jaunimo karinio rengimo procese, mokymo kursų trukmė, jaunuolių egzaminavimo tvarka ir pažymėjimų išdavimo procesas. Pagal šias taisykles, jaunuoliai nuo 16 m. (vėliau nuo 13–14 m.) dujus metus, kasmet po 60 dienų, galėjo būti įtraukiami į Kariškojo parengimo programą. Be to, remiantis 1927 m. Karinės prievolės įstatymo pakeitimais, kuriuose numatyta krašto apsaugos ministro teisė paleisti karius iš tarnybos anksčiau nei nustatytas terminas pagal turimą karinį išsilavinimą, įteisinta lengvata – galimybė sutrumpinti karo tarnybos laikotarpį 3 mėnesiais [29, l. 19]. Nors šis terminas buvo trumpesnis nei pirminiame krašto apsaugos ministro L. Bistro siūlyme karo tarnybą trumpinti 6 mėnesiais, jis vis tiek atspindėjo pastangas skatinti

išankstinį karinį rengimą ir sudaryti lankstesnes karo tarnybos sąlygas. Diskusijos apie ikišaukiamojo amžiaus jaunimo karinį rengimą atsispindėjo Karinės prievolės įstatymo pakeitimo [55] ir Mokyklinės jaunuomenės kariškojo ruošimo įstatymo projektuose [66]. Vis dėlto siūlymai šiuo klausimu liko tik kaip projektiniai svarstymai ir nebuvo įgyvendinti įstatymų lygiu. Periodinėje karinėje spaudoje ne kartą buvo diskutuojama apie būtinybę įstatymu įteisinti karinį rengimą [32, 68].

1929 m. patvirtintoje Jaunimo karinio rengimo programoje kariniam rengimui buvo numatytos 135 akademinės valandos. Mokyimo turinį sudarė devyni pagrindiniai dalykai:

- 1) Kariškas tautos rengimas;
- 2) Karo istorija;
- 3) Pedagogika;
- 4) Kariuomenės organizacijos pagrindai;
- 5) Taktikos pagrindai;
- 6) Kūno kultūros teorija;
- 7) Rikiuotė, gimnastika ir šaudymas;
- 8) Priešlėktuvinė ir priešdujinė gyventojų apsauga;
- 9) Pirmoji medicinos pagalba [92].

Vėlesniais metais patvirtintoje Vidurinių mokyklų rengimo programoje buvo numatyta, kad jaunimo karinis rengimas progimnazijose pradedamas nuo III klasės. Pagrindinis šio etapo tikslas – suteikti mokiniams pradinių žinių apie šaudymą, kurios, kaip teigta, būtinos kiekvienam sąmoningam piliečiui. Gimnazijose karinis rengimas buvo pradedamas nuo IV klasės, o iki tol jis buvo integruojamas į kūno kultūros programą. Gimnazijos lygmens karinis rengimas buvo orientuotas į išsamesnį mokinių supažindinimą su karo mokslo pagrindais ir jų, kaip potencialių kovotojų, rengimą. Apskritai vidurinėse mokyklose karinio rengimo tikslas neapsiribojo vien techniniu mokymu, kaip orientuotis kovinėse situacijose ar naudotis ginkluote. Šiame ugdyme buvo svarbus ideologinis aspektas. Siekta ugdyti mokinius kaip kariškai ir patriotiškai nusiteikusius piliečius. Karinis auklėjimas turėjo formuoti tautinį ir karinį sąmoningumą, skiepyti pagarbą kariuomenei, skatinti pasididžia-

vimą jos pasiekimais ir stiprinti motyvaciją atlikti karo prievolę kaip garbingą pareigą valstybei [106]. Progimnazijoje (III klasėje) karinio rengimo kursas truko 70 valandų. Programa apėmė aštuonis mokomuosius dalykus: rikiuotę, taktiką, topografiją, šaudybą, supažindinimą su teisės aktais – Drausmės statutu bei Karo prievolės įstatymu, ir kt. [81]. Gimnazijose (IV–VII klasėse) karinio rengimo kursas buvo gerokai išsamesnis – jis truko 317 valandų. Mokymo programa apėmė 13 dalykų: rikiuotės, taktikos, topografijos, šaudybos ir ginklų pažinimo, karo istorijos, teisės aktų pamokas, stovyklavimo užsiėmimus ir kt. [20]. Tarpukario Lietuvoje siekta formuoti visapusiškai parengtą jaunimą, gebantį tiek fiziškai, tiek teoriškai prisidėti prie valstybės gynybos. Įgyvendinant Krašto apsaugos ministerijos ir Švietimo ministerijos parengtą karinio rengimo programą, jaunimas buvo mokomas ne tik ginklų valdymo pagrindų, bet ir dalyvavo praktiniuose mokymuose, pavyzdžiui, taktinėse pratybose, kuriose atlikdavo veiksmus skyriaus lygiu. Tokiose pratybose mokiniai turėjo gebėti įvykdyti paprasto kareivio lygmens kovinius uždavinius. Praktiniai mokymai buvo organizuojami tiek klasėje, tiek lauko sąlygomis – mokyklų sporto aikštynuose bei jų prieigose. Be praktinio ir teorinio karinio rengimo, ypatingas dėmesys buvo skiriamas mokinių vertybių ugdymui. Karinio rengimo mokytojai siekė formuoti lojalumo valstybei, pareiškimo, drausmės, patriotizmo ir meilės tėvynei nuostatas [1, l. 1–3]. Taigi karinis ugdymas tarpukario mokyklose apėmė ne tik karinį-taktinį ir fizinį pasirengimą, bet ir ideologinį-moralinį auklėjimą, atitinkantį to meto valstybės gynybos ir pilietinio ugdymo tikslus.

Karinį rengimą jaunimas vertino palankiai [71, 77, 107]. Mokiniai rodė didelį susidomėjimą, karinio rengimo mokymuose dalyvavo atsakingai, sąžiningai vykdė jiems pavestas pareigas ir kruopščiai studijavo karinę literatūrą [9]. Tačiau jaunimo karinio rengimo kokybė tarpukario Lietuvos mokymo įstaigose priklausė nuo karinių instruktorių skiriamo dėmesio ir laiko, mokinių požiūrio į karinį rengimą ir mokymo materialinės bazės – patalpų tinkamumo bei aprūpinimo priemonėmis. 1938 m. Karinio rengimo ir propagan-

dos skyrius, patikrinęs įvairias Suvalkijos švietimo įstaigas, išryškino esminius jaunimo karinio rengimo aspektus. Buvo nustatyta ir teigiamų, ir probleminių šio proceso ypatybių (žr. lentelę) [48]. Panašūs vertinimai dėl moksleivių karinio rengimo buvo pateikti ir 1939 m., patikrinus Kauno VI valstybinę gimnaziją ir Valstybinę prekybos mokyklą [46], taip pat Žemaitijos regiono mokymo įstaigas Joniškio, Mažeikių, Skuodo, Kretingos ir Telšių miestuose [47].

***1938 m. Suvalkijos švietimo įstaigų karinio rengimo
vertinimo rezultatai***

Eil. Nr.	Mokymo įstaiga	Teigiami pastebėjimai	Neigiami pastebėjimai
1.	Kybartų gimnazija	1. Vykdoma daug praktinių (taktinių) karinio rengimo užsiėmimų. 2. Mokiniai žvalūs, drausmingi ir rodo didelį susidomėjimą kariniu rengimu. 3. Geba tinkamai raportuoti, taisyklingai rikiuotis ir vesti karinio rengimo užrašus. 4. Užsiėmimams naudojamos Šaulių būrio patalpos bei ginkluotė. 5. Karinio rengimo instruktorius pasižymi energingumu, sumanumu ir iniciatyva.	1. Mokiniai nepakankamai gerai išmano priešlėktuvinės gynybos pagrindus. 2. Netiksliai atliekami veiksmai su šautuvu.
2.	Vilkaviškio gimnazija	1. Mokiniai pasižymi tvarkinga išvaizda. 2. Domisi kariniu rengimu, jį vertina teigiamai. 3. Savarankiškai skaito žurnalą „Karys“. 4. Ginklai laikomi atskiroje tam skirtoje patalpoje.	1. Mokiniai neišmokyti raportavimo pagrindų. 2. Neturi reikiamų žinių apie lauko sargybą tarnybą. 3. Nesupažindinti su karo topografijos pagrindais. 4. Praktiniams užsiėmimams trūksta tinkamų patalpų. 5. Karinio rengimo instruktoriui stinga energijos ir iniciatyvos.

3.	Kalvarijos progimnazija	1. Mokiniai geba tinkamai raportuoti ir tvarkingai veda karinio rengimo užrašus. 2. Gerai išmano kariuomenės struktūrą, karinius laipsnius ir rikiuotės komandas. 3. Yra drausmingi, aktyviai įsitraukia į pamokas ir atsakinėja į pateiktus klausimus. 4. Mokykloje įrengtos tinkamos ir gerai pritaikytos patalpos praktiniams karinio rengimo užsiėmimams. 5. Karinio rengimo instruktorius drausmingas, gebantis motyvuoti mokinius ir skatinti jų susidomėjimą.	
4.	Marijampolės R. Juknevičiaus gimnazija	1. Mokiniai gerai išmano perrikiavimo, skaičiavimo ir lygiavimo veiksmus. 2. Nors mokiniai motyvuoti ir rodo pasiryžimą, trūksta griežtos drausmės ir aiškaus autoriteto.	1. Mokiniai nepakankamai išmano kariuomenės struktūrą, žvalgybos pagrindus ir sargybų tarnybos taisykles. 2. Karo topografijos užsiėmimai nebuvo organizuoti. 3. Veiksmai su šautuvu atliekami netiksliai. 4. Mokiniai nemoka šaudymo veiksmų pagrindų. 5. Klasė teoriniams ir praktiniams užsiėmimams paruošta netinkamai. 6. Pastebima drausmės ir kariško auklėjimo stoka. 7. Karinio rengimo instruktoriui trūksta autoriteto, teorinis ir praktinis pasirengimas – nepakankamas.

5.	Marijampolės marijonų gimnazija	1. Mokiniai gerai išmano lauko statutą ir turi daug praktinių lauko taktikos užsiėmimų. 2. Rikiuotės veiksmai atliekami tinkamai, o topografijos pagrindai suprantami gerai. 3. Veiksmai su šautuvu atliekami tiksliai ir taisyklingai. 4. Mokiniai pasižymi tvarkinga išvaizda, drausmingi, mokosi savo noru ir sistemingai veda karinio rengimo užrašus. 5. Gerai žino kariuomenės struktūrą bei karių laipsnius. 6. Užsiėmimams skirta aikštė ir patalpos yra gerai paruoštos, o ginklai laikomi pavyzdinčiai. 7. Karinio rengimo instruktorius yra griežtas, tvarkingas, gerai pasirengęs pamokoms ir turi stiprų autoritetą mokinių akyse.	
6.	Marijampolės mokytojų seminarija	1. Beveik visi mokiniai buvo apmokyti karinio rengimo pagrindų, išskyrus dalį žydų tautybės mokinių. 2. Gerai išmano topografiją ir rikiuotės veiksmus. 3. Mokiniai pasižymi kariška drausme – daugelis jų jau yra atlikę privalomąją karinę tarnybą. 4. Karinio rengimo instruktorius griežtas, iniciatyvus ir gebantis palaikyti tvarką bei ugdyti motyvaciją.	
7.	Marijampolės amatų mokykla	Išmokyti surinkti ir išrinkti pistoletą „Mauzer“.	Dėl karinio rengimo instruktoriaus komandiruotės nebuvo galimybės detaliau išanalizuoti karinio rengimo proceso.

8.	Seinų (Lazdijuose) gimnazija	1. Mokiniai gerai išmano žygio organizavimą ir jo apsaugos principus. 2. Jie mandagūs, drausmingi ir rodo pastangas tobulėti. 3. Kariuomenės struktūra bei karo topografija išmokta gerai, taip pat moka naudotis Morzės abėcėle. 4. Supranta slaptažodžių paskirtį ir jų naudojimo svarbą. 5. Užsiėmimams turi tinkamai įrengtą aikštę ir patalpas. 6. Karinio rengimo instruktorius užsiėmimus veda stropiai, mokymą grindžia kariška disciplina ir nuosekliu auklėjimu.	1. Užsiėmimai su šautuvu vykdomi patenkinamai. 2. Dalis mokinių, ypač priklausantys tautinėms mažumoms, nepakankamai įsisavinę karinius laipsnius ir anksčiau dėstytą mokymo turinį.
----	------------------------------------	---	---

Mokyklose dirbo keli tūkstančiai mokytojų, kurie buvo šauliai arba atsargos kariai. Mokytojams buvo organizuojami karinio rengimo kursai. 1938 m. Krašto apsaugos ministerija ir Švietimo ministerija parengė specialią Mokytojų seminarijų karinio rengimo programą. Mokymo programos įžangoje rašoma, kad mokytojų karinio rengimo tikslas yra suteikti jiems svarbiausių karinių žinių, kurias galėtų panaudoti karo atveju, o taikos metu šias žinias perduotų savo mokiniams ir apylinkių jaunimui [65, l. 963]. Karinio rengimo kursai mokytojams buvo skirti tam, kad jie įgytų metodinių žinių, reikalingų ugdant ir auklėjant pilietiškai sąmoningus bei valstybės gynybai pasirėngusius jaunuolius. Iš viso buvo rengiami ketveri atskiri tęstiniai kursai, kurių bendra trukmė – 24 valandos. Kursų programa buvo labai išsami ir apėmė 24 mokomuosius dalykus, tarp kurių – rikiuotė, taktika, topografija, šaudyba ir ginklai, karo istorija, karo politika ir propaganda, medicina, karinio auklėjimo metodika, teisės aktai bei karo prievolė [65, l. 964]. Jaunimo patriotinio ugdymo procese buvo išskiriamos tokios sritys, kaip karo istorija, karo politika ir propaganda, karo prievolė, kitų valstybių jaunimo karinio rengimo patirtis bei karinio auklėjimo metodika. Pabrėžtina, kad per karo istorijos pamokas mokiniai buvo supažindinami su karinių institucijų istorinės raidos aspek-

tais, tautinės kariuomenės formavimosi pradžia, Pirmuoju pasauliniu karu (1914–1918 m.) ir Lietuvos Nepriklausomybės karu [65, l. 969]. Karinio rengimo metodika apėmė įvairias vizualines ir tekstines priemones: karinius laikraščius, plakatus, eilėraščius, dainas, vaidinimus, šūkius, paveikslus ir karinių tradicijų puoselėjimą [65, l. 972]. Per karo prievolės pamokas būsimi karinio rengimo instruktoriai buvo mokomi kariuomenės komplektavimo principų ir karo prievolės vykdymo tvarkos. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas moraliniam ugdymui – ypač buvo pabrėžiama fizinė ir dvasinė gėda, kuri neva turėtų lydėti jaunuolius, kurie bando išvengti karo tarnybos žalodamiesi ar slapstydamiesi [65, l. 980]. Remiantis mokyimo programos turiniu, galima konstatuoti, kad rengiant karinio rengimo mokytojus buvo vienodai sureikšminamas ir teorinis, ir praktinis pasirengimas.

1930 m. karinis rengimas Lietuvoje vykdytas 32 progimnazijose ar vidurinėse mokyklose, 27 gimnazijose, 6 aukštesniosiose mokyklose ir 6 mokytojų seminarijose [8, p. 32]. 1930–1931 mokslo metais karinis rengimas buvo vykdomas 58 mokyklose. Jame dalyvavo 2 668 mokiniai [89]. 1939 m. skaičiai šiek tiek pasikeitė: karinio rengimo programos buvo įgyvendinamos 32 progimnazijose ar vidurinėse mokyklose, 40 gimnazijų, 4 aukštesniosiose mokyklose ir 4 mokytojų seminarijose. Nors progimnazijų ar vidurinių mokyklų, įgyvendinusių karinį rengimą, konkretūs pavadinimai ar vietos galėjo kisti, jų bendras skaičius išliko stabilus. Gimnazijų, kuriose buvo vykdomas karinis rengimas, skaičius per minėtą laikotarpį padidėjo beveik 50 proc. (nuo 27 iki 40), o aukštesniųjų mokyklų ir mokytojų seminarijų skaičius sumažėjo atitinkamai nuo 6 iki 4 [8, p. 285]. Šie pokyčiai gali rodyti tam tikras prioritetų permainas švietimo politikoje ir karinio rengimo organizavimo srityje, pabrėžiant didesnę dėmesį bendrojo lavinimo mokykloms (ypač gimnazijoms), kaip pagrindinėms institucijoms, vykdančioms jaunimo karinį rengimą. 1936 m. Krašto apsaugos ministerija kreipėsi į Švietimo ministeriją, atkreipdama dėmesį, kad jaunimo karinis rengimas jau keletą metų vykdomas visose vidurinėse mokyklose. Atsižvelgdama į tai, Krašto apsaugos ministerija siūlė steigti spe-

cialų Krašto gynyboje ir apsaugos mokymo kursą Vytauto Didžiojo universitete. Siekiant šio tikslo, pasiūlyta įkurti atskirą katedrą prie Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyriaus [56]. Panašus prašymas buvo pateiktas ir 1938 m. – Švietimo ministerija raginta Vytauto Didžiojo universitete įvesti specialų vieno semestro trukmės kursą „Valstybės karinis rengimas“, skaitomą 4 valandas per savaitę. Kursą turėjo vesti Generalinio štabo majoras Antanas Bulvičius, kuris jau buvo įtrauktas į Humanitarinių mokslų fakulteto personalo sąrašą [57]. Tų pačių metų spalio mėnesį karinis rengimas buvo pradėtas vykdyti Humanitariniame fakultete, tačiau buvo numatyta jį plėsti visame universitete ir kitose aukštosiose mokyklose, siekiant užtikrinti visapusišką studentų pasirengimą krašto gynybai [49]. Valstybės karinio rengimo programoje numatyti tokie paskaitų ciklai: „Pagrindiniai kovos už būvį dėsniai“, „Ginklų tobulėjimo dėsniai“, „Mažųjų valstybių karinis saugumas“, „Totalinis karas ir jo sritys“, „Ginkluotos jėgos“, „Karų patyrimai nuo 1914 metų“, „Numatomas būsimąjo karo bendrasis vaizdas“, „Lietuva būsimame kare“, „Ginkluotųjų jėgų rengimas karui“, „Ekonominis karas“ ir „Visuomenės vaidmuo rengiant valstybę karui“ [67]. Verta atkreipti dėmesį, kad karinio rengimo programos daugiausia buvo skirtos vaikinams, iš dalies diskriminuojant merginas. Patriarchalinėje visuomenėje joms priskirtas vaidmuo valstybės gynybos sistemoje, orientuotas į pagalbines funkcijas.

XX a. 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje mergaičių karinio rengimo klausimas tapo vis aktualesnis. Pripažintas mergaičių karinio rengimo poreikis turėjo būti įgyvendinamas vidurinėse mokyklose. Vis dėlto diskusijose buvo pabrėžiamos mergaičių fiziologinės ir socialinės ypatybės, todėl jų karinis rengimas nebuvo siejamas su fronto kovotojų rengimu. Merginų karinis rengimas turėjo apimti pagalbines funkcijas kariuomenėje: sanitarijos, ryšių, maskavimo ir kitas pagalbines veiklas. Be to, buvo keliami ir auklėjamieji tikslai – ugdyti būsimos motinos tautinę ir karinę sąmonę. Siekta, kad merginos, būdamos sąmoningos pilietės ir patriotės, prisidėtų prie jaunimo auklėjimo karžygiška dvasia [109]. Atsižvelgiant į to meto visuomenės lyties vaidmenų sampratą, 1934 m. kariuomenės vado-

vybė išskyrė tokius detalius merginų karinio rengimo uždavinius:

1. Sužeistųjų slauga, ligonių lankymas ir karo invalidų globa.
2. Kareivių aprūpinimas maistu (maisto gamyba).
3. Kariuomenės aprangos, ypač apatinių drabužių, siuvimas.
4. Poilsio patalpų (būstų ir kt.) paruošimas kariams žygio metu.
5. Priešo agentų sekimas ir žvalgybinės veiklos pagalba.
6. Gyventojų dvasinės būklės palaikymas – vilties ir ryžto skatinimas, kova su nusiminimu ir dvasiniu pakrikimu fronto užnugaryje [101, p. 384].

Nepaisant ankstesnių svarstymų, oficialiai merginų karinis rengimas buvo įteisintas tik 1940 metais. Tais pačiais metais žurnale „Karys“ rašyta, kaip Ukmergės mokytojų seminarijoje merginos džiaugėsi įvestu kariniu rengimu, kuris iki tol buvo skirtas tik berniukams, ir žadėjo jiems nenusileisti [99].

Nors tarpukario Lietuvoje jaunimo karinis rengimas buvo laikomas svarbia patriotinio ugdymo dalimi, jį įgyvendinant susidurta su daugybe problemų. Visuomenėje vis pasigirsdavo kritinių vertinimų dėl tokio rengimo būtinybės, formos ir turinio. Viena pagrindinių problemų buvo ta, kad karinis rengimas nebuvo įteisintas įstatymais ir netapo visuotinai privalomas, ypač merginoms ir moterims. Taip pat karinis ugdymas nebuvo įdiegtas pradinėse mokyklose (vaikams iki 13 metų), o buvo taikomas tik vidurinėse ir aukštesniosiose mokymo įstaigose. Be to, sistamai trūko kvalifikuotų instruktorių. Nebuvo aiškiai sutarta, kas turėtų vesti šiuos užsiėmimus: aktyviosios tarnybos kariai, Šaulių sąjungos nariai ar atsargos karininkai, baigę specialius instruktorių rengimo kursus. Trūko ir centralizuotos institucijos, kuri būtų atsakinga už karinio rengimo koordinavimą ir priežiūrą nacionaliniu mastu. Papildomų sunkumų kėlė studentų karinis rengimas, kuris buvo įvestas tik paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metais, todėl liko fragmentiškas ir neišplėtotas [68, 71, 83, 99]. Tačiau, remiantis turimais duomenimis, galima daryti išvadą, kad karinis rengimas tarpukario Lietuvoje buvo glaudžiai susijęs su valstybės vykdyta karine propaganda ir patriotinio ugdymo politika. Jaunimo rengimas vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose buvo vertinamas

kaip svarbi priemonė, skirta pilietinėms ir tautinėms nuostatoms formuoti, valstybingumo bei nacionalinio saugumo sampratai stiprinti. Karinis rengimas tapo ne tik praktinio pasirengimo karo tarnybai forma, bet ir integralia valstybinio bei tautinio auklėjimo dalimi, palaipsniui įgaunančia visuotinio reiškinių bruožų.

Išlydėtuvių į kariuomenę ritualinės praktikos pokyčiai

Naujoko išlydėtuvės į karo tarnybą tarpukario Lietuvoje buvo svarbus socialinis ir kultūrinis reiškinys, turėjęs ritualinę reikšmę ne tik pačiam naujokui, bet ir visai jo šeimai bei bendruomenei. Tai buvo šventė, kurioje dalyvaudavo artimiausi šeimos nariai, giminaičiai, klebonas ir kaimo ar miestelio bendruomenė. Išlydėtuvėse būsimi kariai buvo laiminami, pamokomi, čia skambėjo dainos, tostai ir atsisveikinimo kalbos, vyko šokiai. Į šias iškilmes sueidavo kaimynai ir draugai. Naujokus į stotį lydėdavo orkestras, lydintieji dainuodavo patriotines dainas. Iš pradžių šauktinių išlydėtuvėse buvo girtaujama, tačiau pamažu nuostatos buvo keičiamos, formuojant pozityvesnę požiūrį į tarnybos pradžią. Karo tarnybos pradžia pradėta suvokti kaip simbolinis perėjimo į brandą momentas, tam tikras socialinis ritualas, kuriam suteikiama šventinė, o ne sielvarto kupina prasmė. Dauguma šauktinių likdavo tarnauti Lietuvoje, todėl išvykimas nebuvo suvokiamas kaip ilgalaikis išsiskyrimas su artimaisiais. Naujoko išlydėtuvės neįgavo gilios emocinės įtampos ar liūdesio, priešingai – jos buvo traktuojamos kaip svarbus, bet natūralus gyvenimo etapas.

Teisybės dėlei būtina nurodyti, kad pirmųjų savanorių ir mobilizuotų karių išlydėtuvės į Lietuvos kariuomenę buvo kitokios. Savanoriai į tarnybą stojo savo noru, todėl jų apsisprendimą dažnai lėmė asmeninė motyvacija ir patriotiniai įsitikinimai, o ne privaloma karo prievolė. Vis dėlto tiek savanorių, tiek pašauktųjų karių artimųjų reakcija buvo nevienareikšmė. Nepriklausomybės karo metais, kai tikimybė būti suluošintam, žūti mūšiuose ar mirti nuo ligų bei sužeidimų buvo itin didelė, tarnyba kariuomenėje daugeliui reiškė ir galimą negrįžimą namo. Dėl to kai kurie savanoriai

apsisprendavo stoti į kariuomenę be artimųjų žinios arba jiems nepritarant [5]. Tokiais atvejais išlydėtuvių dažnai nebūdavo – tėvai nesuteikdavo nei materialinės paramos (pinigų ar maisto), nei moralinio palaikymo [19]. Vis dėlto kai kuriais atvejais savanoriai buvo išlydimi iškilingai – jų išvykimą į kariuomenę lydėjo vietos bendruomenės narių palaikymas. Pavyzdžiui, vienas savanoris prisiminimuose mini, kad 1919 m. sausį savanoriai buvo palydėti miestelio lietuvių merginų – jos atnešė pačių pasiūtą trispalvę vėliavą, dainavo liaudies dainas [90]. Kitas savanoris prisiminė, kad Skirsnemunės (Jurbarko r.) parapijos choras jam netikėtai surengė išlydėtuves – atsisveikinta su dainomis, ašaromis ir simbolinėmis dovanomis [18]. Tačiau būta ir priešingų, kur kas liūdnescių patirčių. Savanoris Jonas Demereckis prisiminimuose rašė, kad atsisveikinimas su šeima buvęs emocionalus: motinos ir tėvai verkė, kai kurios motinos alpo, o išvykstantieji taip pat neišvengė ašarų [16]. Šie liudijimai atskleidžia, kad pirmųjų savanorių kelias į kariuomenę buvo sudėtingas: juos lydėjo ne tik patriotizmas, bet ir emocinis bei socialinis spaudimas. Dažnai savanoriai stokojo oficialios paramos ar iškilingų ceremonijų, o išlydėtuvės įgavo labai įvairias formas – tai galėjo būti ir bendruomeninės šventės, ir skausmingas asmeninis išsiskyrimas.

Įvedus karo prievolę, Lietuvos kariuomenės žmogiškieji ištekliai smarkiai padidėjo. Prievartiniu būdu į karo tarnybą pašauktiems naujokams ir jų artimiesiems išlydėtuvės įgijo kitokią simbolinę reikšmę. Jose atsispindėjo ne tik pareiga valstybei, bet ir su privertiniu išsiskyrimu susijusi įtampa bei emocinis nerimas [69]. Pamažu ėmė formotis naujokų išlydėtuvių į kariuomenę tradicijos, kurioms būdingos ne vien šventinė, bet ir ritualinė bei socialinė reikšmės. Šioms tradicijoms buvo būdingi ir probleminiai aspektai. Vienas jų – nesaikingas alkoholio vartojimas naujokų išlydėtuvių metu. Šis paprotys, tikėtina, buvo perimtas iš Rusijos imperijos laikotarpio kariuomenės tradicijų, kai alkoholis buvo priemonė, padedanti palengvinti išsiskyrimo emocijas ir žyminti perėjimą į naują gyvenimo etapą. Vis dėlto tarpukario Lietuvoje ši praktika buvo suvokiama kaip žalinga, o naujokų girtavimas tapo viena iš viešai

įvardijamų problemų, susijusių su karo tarnybos kultūra. Nesaikingas alkoholio vartojimas naujokų išlydėtuvėse buvo ne tik plačiai paplitęs socialinis reiškiny, bet ir viešai pripažįstama problema. Ši problema buvo aptariama ir viešojoje erdvėje, įskaitant karinę spaudą. 1934 m. „Karyje“ rašyta: *„Vykstančių naujokų tarpe krinta į akis dar gana blogas reiškiny – girtavimas. Išgėrę pradeda triukšmauti, su esama tvarka nesiskaityti. Iš šalies žiūrint toks vaizdas sudaro labai blogo įspūdžio“* [40]. Panašius su naujokų girtavimu susijusius reiškinius dienoraštyje 1920 m. rugšėjo 16 d. užfiksavo A. Pauliukas: *„<...> neišvažiavę į kariuomenę naujokai girtuokliauja miestelyje ir kelia skandalus“* [76, p. 228].

Valstybės institucijos ir kariuomenės vadovybė siekė sistemingai spręsti naujokų girtavimo problemą, vertindamos ją kaip neigiamą socialinį reiškinį, darantį įtaką drausmei ir karių pasirengimui tarnybai. Pavyzdžiui, 1936 m. Spaudos ir švietimo skyrius išleistoje atmintinėje naujokams pabrėžė, kad išvykimo dieną naujokas turi vykti į kariuomenę *„<...> linksmas, blaivas, pakilusia nuotaika, pavyzdinga tvarka ir padorios išvaizdos“* [52]. Tai rodo, kad valstybei ir kariuomenei buvo svarbu ne tik fizinis jaunuolių pasirengimas, bet ir dorovinis elgesys bei viešosios tvarkos išlaikymas itin svarbiais pereinamaisiais momentais, tokiais kaip karo tarnybos pradžia.

Valstybės institucijos ir kariuomenės vadovybė alkoholio vartojimą suvokė kaip sisteminę visuomenėje paplitusią problemą. Štai 1931 m. „Karyje“ rašyta: *„Truputį apsvaigus, atsiranda noras dar daugiau pasigerti, ir tada prasideda girtavimas be jokio saiko. Tokių vaizdų galima užtikti net paprastomis darbo dienomis, o koks girtavimas eina miestuose ir bažnytkaimiuose šventadieniais ir turgų dienomis, per vestuves, krikštynas, laidotuves ir šiaip kaimo vakaruškas!“* [59, p. 103]. Alkoholio vartojimas buvo vertinamas kaip daugialypę žalą darantis reiškinys – jis neigiamai veikė asmens sveikatą, silpnino socialinius ryšius su artimaisiais ir aplinka, kėlė finansinių nuostolių tiek individui, tiek jo šeimai [59, p. 103–104]. Buvo pripažįstama, kad esminių pokyčių galima tikėtis tik vykdant ilgalaikį visuomenės švietimą ir sąmoningumo ugdymą. Vis dėlto

spaudoje pasirodydavo ir priešingų vaizdinių: buvo aprašomi pavyzdingi naujokų išlydėtuvių atvejai, kai dalyvaudavo pučiamųjų orkestrai, gausi vietos bendruomenė, Šaulių sąjungos nariai [110]. Tokie renginiai vykdavo tvarkingai, iškilmingai. Naujokai, prieš išvykdami, dainuodavo patriotines dainas, o spaudoje buvo pabrėžiama, kad tarp dalyvių nebuvo neblaivių ar neraštingų asmenų [21]. Remiantis tokiais liudijimais, galima daryti prielaidą, kad Šaulių sąjungos dalyvavimas padėjo užtikrinti drausmę išlydėtuvėse, o girtavimo problema iš dalies buvo susijusi su naujokų išsilavinimo lygiu bei suvokiama socialine atsakomybe prieš bendruomenę. Pabrėžtina, kad ir paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metais alkoholio vartojimo per išlydėtuves atvejai ir neblaivių naujokų elgesys viešojoje erdvėje tebebuvo fiksuojami, tačiau jų mastas buvo gerokai sumažėjęs [33]. Tai leidžia daryti prielaidą apie palaipsniui stiprėjusį visuomenės sąmoningumą, švietėjiškų iniciatyvų poveikį ir didesnę dėmesį karinei bei pilietinei drausmei.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tarpukariu alkoholio vartojimo problema Lietuvos kariuomenėje buvo būdinga ne tik naujokams, bet ir seniau kariuomenėje tarnaujantiems kariams [35, p. 135–147]. Alkoholio vartojimas buvo paplitęs įvairiuose kariuomenės sluoksniuose – tiek tarp eilinių karių ir liktinių puskarininkių, tiek tarp karininkijos. Alkoholio vartojimas sietinas su vadovybės požiūriu ir su nusistovėjusiomis tradicijomis [31, p. 75]. Stipriųjų ir silpnųjų alkoholinių gėrimų vartojimas tam tikrose socialinėse situacijose buvo toleruojamas ar net laikomas norma. Įvairūs renginiai, tokie kaip sutiktuvės, išlydėtuvės, minėjimai, pareigų paaugstinimo iškilmės ar apdovanojimų teikimo šventės, dažnai buvo organizuojami su vaišėmis, kurių metu vartotas alkoholis [96]. Tokia praktika formavo teigiamą alkoholio vartojimo, kaip neatšiejamos socialinio gyvenimo dalies, įvaizdį. Tai rodo, kad alkoholio vartojimas buvo ne atsitiktinis ar lokalus reiškinys, o platesnė kariuomenės vidaus kultūros dalis, kelianti drausmės, tarnybos kokybės ir karių fizinio bei psichologinio pasirengimo problemų. Tenka pripažinti, kad girtuokliavimo išnaikinti nepavyko per visą tarpukario Lietuvos kariuomenės gyvavimo laikotarpį [93, p. 220].

Alkoholio vartojimas kariuomenėje neretai turėjo rimtų neigiamų pasekmių. Apsvaigę karininkai, liktiniai puskarininkiai ir eiliniai kariai įsiveldavo į muštynes, pažeisdavo vidaus tvarkos taisykles ar drausmės reikalavimus, o kai kuriais atvejais įvykdavo ir sunkesnių nusikaltimų. Istoriniuose šaltiniuose fiksuoti atvejai, kai apsvaigę kariai buvo kaltinami smurtiniais išpuoliais, įskaitant ir seksualinio pobūdžio nusikaltimus, tokius kaip moterų prievartavimas [114]. Pavyzdžiui, 1922 m. istoriniuose šaltiniuose užfiksuotas incidentas, kai Kaune trys neblaivūs Lietuvos kariuomenės kariai viešai elgėsi nedrausmingai: ėjo susikabinę, įžūliai elgėsi su moterimis, vartojo necenzūrinę, rusiškų keiksmažodžių kupiną leksiką. Bandęs juos sudrausminti karininkas buvo sumuštas [42]. Šis atvejis liudija apie problemas, susijusias su alkoholio paveiktų karių elgesio kontrole, ir išryškina drausmės stokos rizikas viešojoje erdvėje.

Su alkoholio vartojimu visuomenėje ir kariuomenėje buvo kovojama taikant tiek teisines priemones, tiek prevencinį švietimą. Švietimas buvo suprantamas plačiąja prasme – kaip įvairios valstybinės iniciatyvos, visuomeninių organizacijų prevencinė veikla ir informacijos sklaida spaudoje bei per radiją. Alkoholio vartojimo mastams reikšmingos įtakos turėjo ir valstybės institucijų veiksmai. Pavyzdžiui, kai kurios savivaldybės, remdamosi privalomais įsakymais, draudė laikyti alkoholį privačiuose namuose ar juo vaišinti darbininkus talkų metu [79]. Kariuomenė taip pat taikė ypatingas teisines priemones, skirtas alkoholio vartojimo prevencijai kariuomenėje užtikrinti. Lietuvos kariuomenės vadas generolas Stasys Raštikis prisiminimuose nurodė, kad jam dažnai tekdavo bausti karius už alkoholio vartojimą. Iš pradžių šios nuobaudos buvo skelbiamos slaptuose kariuomenės vado įsakymuose, siekiant išvengti neigiamos viešosios nuomonės ir išlaikyti kariuomenės autoritetą. Tačiau pastebėjus, kad tokia praktika neduoda laukiamų rezultatų, buvo nuspręsta bausmes skelbti viešai. Pasak kariuomenės vado, toks sprendimas smarkiai sumažino girtavimo kariuomenėje atvejų skaičių [84, p. 371]. Tai leidžia manyti, kad viešas drausminimas turėjo stipresnį poveikį kariams nei slaptas sankcijų taikymas. Be to, karių blaivybės skatinimas buvo laikomas vienu iš svarbiausių

auklėjamojo darbo tikslų Lietuvos kariuomenėje. Kariniuose daliniuose nuosekliai buvo organizuojamos paskaitos, skirtos alkoholio vartojimo prevencijai. Jas dažniausiai skaitydavo blaivybės idėjas palaikantys specialistai: gydytojai, kapelionai ar kiti visuomenės autoritetai. Siekiant didesnio poveikio, paskaitos buvo papildomos vaizdine medžiaga: rodomi šviečiamojo pobūdžio filmai, inscenizuojami vaidinimai, o medžiaga paskaitoms buvo renkama iš bibliotekų, pasitelkiant specializuotą literatūrą, pavyzdžiui, leidinį „*Pagrindiniai alkoholizmo klausimai*“ [51]. Kariuomenėje buvo skatinama blaivi gyvensena, organizuojami kultūriniai bei sporto renginiai, kurie turėjo padėti ugdyti drausmę ir pasiūlyti alternatyvų laisvalaikio leidimo būdą.

Visuomenės požiūrio į karo tarnybą transformacijos praktinis įgyvendinimas

XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje valstybės institucijos pradėjo kelti klausimus dėl Lietuvos kariuomenės galimybių apginti šalies nepriklausomybę. Reaguojant į tai, 1926 m. viduryje Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus viršininkas gen. št. plk. Kazys Škirpa inicijavo kariuomenės reorganizavimo ir modernizavimo procesą, kurio vienas iš pagrindinių tikslų buvo pasirengimas mobilizacijai. Mobilizacijos tikslas – užtikrinti greitą, koordinuotą ir efektyvią valstybės bei jos ginkluotųjų pajėgų parengtį reaguoti į nacionaliniam saugumui iškilusias grėsmes, siekiant užtikrinti šalies teritorinį vientisumą, suverenumą ir visuomenės saugumą. Dėl to Lietuvos kariuomenės Generalinis štabas rengė slaptus kariuomenės mobilizacijos planus, pagal kuriuos karo grėsmės atveju būtų telkiamos pajėgos. Vis dėlto 1926 m. gruodžio 17 d. valstybėje įvykdytas perversmas nutraukė šiuos darbus, ir tik 1934 m. vėl buvo grįžta prie kariuomenės modernizavimo bei mobilizacijos planavimo ir organizavimo klausimų [101, p. 319, 345, 348]. Po penkerius metus trukusio kariuomenės pasirengimo mobilizacijai jo efektyvumas buvo įvertintas praktiškai.

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui,

Lietuvos Vyriausybė, nuogaustaudama dėl galimo Lenkijos kariuomenės dalinių patekimo į šalies teritoriją, rugsėjo 16 d. priėmė sprendimą skelbti dalinę kariuomenės mobilizaciją. Sprendimas skelbti dalinę, o ne visuotinę kariuomenės mobilizaciją buvo priimtas atsižvelgiant į valstybės finansinius ir logistinius pajėgumus bei siekį išsaugoti Lietuvos deklaruotą neutralitetą. Dalinė kariuomenės mobilizacija buvo pradėta įgyvendinti jau kitą dieną – rugsėjo 17-ąją. Šie veiksmai atspindėjo Lietuvos reakciją į vis didesnę grėsmę, kylančią dėl galimo Vokietijos ir Lenkijos kariaujančių pajėgų įsiveržimo į šalies teritoriją [84, p. 595–597; 94]. Po 1939 m. dalinės mobilizacijos Lietuva buvo sutelkusi vienas iš didžiausių karinių pajėgų per visą nepriklausomybės laikotarpį. Efektyviai veikusi decentralizuota teritorinės mobilizacijos sistema leido kariuomenę mobilizuoti per 24–48 val. ir laiku pasirengti galimiems tiek Lenkijos, tiek Raudonosios armijos veiksams [37, p. 450–462]. Paskelbus dalinę mobilizaciją, per 30 val. Lietuvos kariuomenė išaugo iki 90 tūkst. karių. Maždaug 10 proc. planuotų mobilizuoti atsargos karių neatvyko, tačiau dėl iš anksto numatyto tokio galimo scenarijaus mobilizacijos planuose nurodyta papildomai kviesti 20 proc. daugiau karių [38, p. 277, 279]. Tai leido kompensuoti neatvykusiųjų skaičių ir užtikrinti reikiamą personalo kiekį be esminių trikdžių. Mobilizacijos eigą dokumentavo ir ataskaitas Generaliniam štabui teikė visų kariuomenės dalinių ir padalinių vadai, įskaitant kuopos lygmens vadus. Apibendrinus šiuos duomenis, buvo parengta oficiali 1939 m. rugsėjo mėn. mobilizacijos reliacija. Kariuomenės slaptuose dokumentuose apie mobilizacijos reliaciją rašoma, kad, paskelbus mobilizaciją, po 10 val. susirinko 24,3 proc., po 20 val. – 79,1 proc., po 30 val. – 92,9 proc. pašauktų atsargos karių [117, l. 4]. Šie procesai buvo traktuojami kaip išimtiniai kariniai organizaciniai veiksmai. Kariuomenės mobilizacijos reliacija detalčiai išanalizuota istoriografijoje [37, p. 262–299; 38; 39, p. 275–357; 94, p. 236–298; 84, p. 595–598], todėl šiame kontekste nėra tikslinga atkartoti jos organizavimo ir vykdymo eigos ar pateikti išsamios statistikos. Tad pagrindinis dėmesys skiriamas visuomenės požiūrio į karo tarnybą dinamikai ir patriotizmo ideo-

loginių bei vertybinių aspektų analizei.

Amžininkų atsiminimai ir archyviniai dokumentai atskleidžia atsargos karių nuotaikas ir jų požiūrį į kariuomenės dalinę mobilizaciją. Šiame kontekste išryškėja ir visuomenės požiūris į karo tarnybą kaita. S. Raštikis prisiminė, kad „*mobilizuojami vyrai rinkosi gan greitai ir gan tvarkingai*“ [84, p. 597]. Mobilizacijos eigą aprašė jos liudininkas istorikas Zenonas Ivinskis, kuris tuo metu pats buvo mobilizuotas. Atsiminimuose jis pabrėžė, kad mobilizacija vyko sparčiai: į karinius dalinius nuolat atvykdavo nauji atsargos kariai, o juos gabenusios transporto priemonės buvo pilnos. Jo teigimu, tarp mobilizuotųjų vyravo pakili nuotaika – apie 90 proc. karių reiškė viltį netrukus žygiuoti atsiimti Lietuvos sostinės Vilniaus [28]. Mobilizuotų karių patriotinės nuotaikos atsispindi ir kitų to meto liudininkų bei autorių atsiminimuose, kuriuose pabrėžiamas jų pasiryžimas ginti valstybę ir tikėjimas nacionaliniais idealais [25]. Šie atsiminimai liudija ne tik efektyvų mobilizacijos organizavimą, bet ir vyravusias pilietines nuostatas bei stiprų patriotinį tarpukario Lietuvos visuomenės nusiteikimą. Mobilizaciją visuomenė suvokė ne tik kaip būtinybę ginti valstybės suverenitetą, bet ir kaip istorinę galimybę susigrąžinti Vilniaus kraštą, tuo metu okupuotą Lenkijos. Šios viltys prisidėjo prie karingų Lietuvos visuomenės nuotaikų stiprinimo ir didesnio mobilizacijos palaikymo. Vis dėlto oficialiai mobilizacija nebuvo siejama su Vilniaus krašto atvadavimo klausimu – jos tikslas buvo valstybės gynybinio pajėgumo stiprinimas esamos tarptautinės įtampos kontekste.

Karinių vienetų pranešimuose apie mobilizacijos eigą nurodoma, kad atsargos karių nuotaikos buvo itin geros [117, l. 4]. Daugelis jų skubėjo kuo greičiau atvykti į paskirtas karines dalis, taip demonstruodami aukštą pilietinės atsakomybės jausmą ir lojalumą valstybei. Pranešimuose fiksuojamas mobilizuotųjų pasiryžimas ir pasiaukojimo dvasia. Kai kur buvo pastebėta pavienių apsvaigusių nuo alkoholio ar sergančių asmenų, todėl rekomenduota jiems taikyti griežtesnius drausminius įspėjimus bei nuobaudas [112, 113]. Remiantis skirtingų karinių dalinių ataskaitomis, neblaivių asmenų dalis tarp atvykusiųjų buvo nedidelė. Valstybės saugumo de-

partamento duomenimis, dauguma mobilizuotų vyrų buvo nusiteikę teigiamai. Pranešimuose pabrėžiama, kad Panevėžio apylinkių atsargos kariai į paskyrimo vietas atvyko pakilios nuotaikos, dainuodami. Tokios nuotaikos, kaip nurodoma, buvo grindžiamos paplitusiu įsitikinimu, kad artimiausiu metu bus imtasi veiksmų Vilniaus kraštui susigrąžinti [111]. Nedidelė dalis mobilizuotųjų reiškė susirūpinimą dėl paliktų šeimų ir nebaigtų ūkio darbų, ypač dėl neapsėtų laukų [17]. Motyvuodami būtinybe spręsti asmeninius, šeiminius ar kitus civilinio pobūdžio klausimus, jie delsė vykdyti pareigą atvykti į paskirtus karinius vienetus [116]. Tačiau tokie atvejai buvo pavieniai ir neturėjo reikšmingos įtakos bendrai mobilizacijos nuotakai ir eigai.

Mobilizacijos proceso sudedamoji dalis buvo kariuomenei reikalingo turto rekvizicija iš civilių gyventojų. Buvo rekvizuojami žirgai, vežimai, balnai, dviračiai, motociklai, automobiliai, pastatai ir kiti kariuomenei reikalingi ištekliai. Taikos metu civiliai asmenys buvo informuoti apie prievolę mobilizacijos atveju perduoti tam tikrą turtą valstybės žinion ir apie numatytą kompensaciją už šį turtą. Dėl iš anksto nustatytos tvarkos ir aiškių sąlygų civiliai nesipriešino rekvizicijai ir bendradarbiavo vykdydami mobilizacinius reikalavimus [38, p. 280]. Apylinkių ūkininkai rekvizicijos procesą vykdė sklandžiai: turtas buvo tiekiamas laiku ir tvarkingai, o pareigos atliekamos be didesnio pasipriešinimo, dažnai vadovaujantis atsakingu ir geranorišku požiūriu [111]. Vis dėlto pasitaikė vienas kitas atvejis, kai civiliai slėpė savo turtą, kad šis nebūtų rekvizuotas [39, p. 302]. Realioji Lietuvos kariuomenės demobilizacija palaipsniui prasidėjo 1939 m. rugsėjo 25 d. ir baigėsi rugsėjo 28 dieną. Kariuomenės vadovybės nurodymu buvo pradėtas rekvizuotų transporto priemonių grąžinimas teisėtiems savininkams [39, p. 317; 94, p. 238]. Nuo 1939 m. rugsėjo 30 d. kariuomenės dalys perėjo prie taikos meto kariuomenės organizacijos [117, l. 18].

Apibendrinant galima teigti, kad 1939 m. rugsėjo mėnesį įvykdyta dalinė mobilizacija buvo tiesioginis pakitusios valstybės vidaus ir tarptautinės padėties rezultatas. Nekvestionuojant pagrindinių strateginių Lietuvos ginkluotųjų pajėgų koncepcijos elementų,

tokių kaip mobilizaciniai pajėgumai bei rezervo karių parengimo ir apmokymo lygis, dalinė mobilizacija, vertinant ją per pilietinio patriotizmo prizmę, gali būti laikoma sėkminga. Valstybės institucijų ir kariuomenės koordinuotomis pastangomis pavyko iš esmės pakeisti visuomenės požiūrį į karo tarnybą, o tai rodo, kad pilietinio ugdymo politika tarpukariu Lietuvoje buvo veiksminga. Dalinė mobilizacija parodė, kad valstybė ir kariuomenė pasiekė savo tikslą – per 20 metų nepriklausomybės laikotarpį suformavo visuomenei patrauklią karo tarnybą.

Išvados

Tarpukariu spauda Lietuvoje atliko reikšmingą vaidmenį ugdant visuomenės patriotinę savimonę. Ji padėjo kryptingai formuoti pilietines nuostatas, stiprinti lojalumą valstybei ir skatinti pozityvią karo tarnybos sampratą. Lietuviška spauda, kurioje buvo formuojamas karo tarnybos įvaizdis ir siekiama keisti visuomenės požiūrį į karo prievolę, pradėta aktyviai plėtoti formuojantis Lietuvos kariuomenei. Didžiausias dėmesys karo tarnybos temai buvo skiriamas pačios kariuomenės leistuose periodiniuose leidiniuose. Nors bendro pobūdžio dienraščiai ir laikraščiai kariuomenės tematikai dažniausiai neskyrė išsamaus analitinio dėmesio, jie atliko svarbų informacinį vaidmenį – perteikė visuomenei aktualią informaciją apie kariuomenės gyvenimą, organizuojamus renginius bei struktūrinius pokyčius. Spauldoje neretai dominavo propagandiniai elementai, todėl publikuoti tekstai ne visada objektyviai atspindėjo faktines aplinkybes. Tai ypač akivaizdu karinės spaudos atveju – joje siekta ne tik informuoti, bet ir formuoti palankų visuomenės požiūrį į kariuomenę bei skatinti patriotinę motyvaciją.

Kariuomenė neapsiribojo tik karine parengtimi – ji aktyviai formavo jaunuolių socialinius įgūdžius ir gyvenimo įpročius. Sporto veiklomis buvo ugdomas fizinis pajėgumas ir komandinio darbo gebėjimai, o higienos reikalavimų laikymasis ir sveiko gyvenimo būdo skatinimas stiprino asmeninį atsakingumą bei savitvardą. Kariuomenės kultūrinė veikla prisidėjo prie patriotiškumo formavi-

mo, o neraštingumo mažinimas ir skaitymo įgūdžių ugdymas skatino asmeninį tobulėjimą ir visuomeninę integraciją. Valstybės ir kariuomenės institucijoms buvo svarbu ne tik užtikrinti tinkamą karių elgesį tarnybos metu, bet ir stebėti bei skatinti jų pozityvią socialinę integraciją po tarnybos. Išorinė komunikacija ir karių patirties viešinimas tapo reikšmingu veiksmu formuojant visuomenės ir būsimų karių požiūrį į karo prievolę bei kariuomenės vaidmenį valstybės gynybos sistemoje.

Tarpukario Lietuvoje kariuomenė nebuvo atsieta nuo visuomenės – ji buvo integrali tautos gyvenimo dalis. Per įvairias valstybines šventes, kasdienius ritualus ir renginius buvo nuosekliai kuriamas ir stiprinamas bendrumo bei vienybės jausmas, kuris veikė kaip svarbus tautinės savimonės formavimo veiksnys bei valstybės politinio ir socialinio vientisumo garantas. Šie procesai leido ne tik suartinti kariuomenę su visuomene, bet ir skatino pilietiškumą bei lojalumą valstybei, aktyvų visuomenės dalyvavimą nacionaliniuose reikaluose. Be to, glaudi sąveika tarp kariuomenės ir civilių sudarė prielaidas rasti stipriam pilietinės gynybos modeliui, paremtam savanorystės ir bendros atsakomybės principais.

Jaunimo karinis rengimas tapo svarbia švietimo ir pilietinio ugdymo sistemos dalimi. Siekta ugdyti patriotišką, drausmingą ir valstybės gynybai pasirengusią jaunąją kartą. Nors ši sistema pradėta įgyvendinti 1929 m. ir ilgainiui apėmė įvairaus lygmens mokyklas bei aukštąsias mokyklas, jos įgyvendinimas išliko fragmentiškas, stokojantis teisinio pagrindo ir bendro koordinavimo. Nepaisant šių trūkumų, karinis rengimas reikšmingai prisidėjo prie jaunimo tautinio sąmoningumo, pilietinės atsakomybės ir valstybingumo idėjų stiprinimo – jis tapo vienu iš pagrindinių patriotinio auklėjimo instrumentų tarpukario Lietuvoje. Tuo pat metu karinio rengimo sistema atliko ir socialinę funkciją – ji vienijo skirtingų sluoksnių jaunimą bendram tikslui, skatino discipliną, fizinį pasirengimą ir kolektyviškumo jausmą. Nors merginos į šią sistemą pradėtos įtraukti tik 1940 m., tai liudijo visuomenės požiūrio kaitą ir augantį suvokimą, kad valstybės gynyba yra visos tautos, o ne tik vyrų pareiga.

Naujokų išlydėtuose ir kariuomenę neretai kildavo su girtavi-

mu susijusių socialinių problemų. Reaguodama į tai, kariuomenė inicijavo prevencines ir švietėjiškas priemones naujokų bei tarnybą atliekančių karių sąmoningumui ugdyti. Kartu buvo pabrėžiama alkoholio vartojimo žala asmens sveikatai, kariškai drausmei ir visuomeninei tvarkai. Vis dėlto kariuomenei buvo sudėtinga tiesiogiai paveikti naujokų elgseną sprendžiant jų girtavimo problemą. Viena iš realių priemonių buvo informacinės kampanijos, vykdytos per radiją ir karinę spaudą. Karinėje spaudoje buvo publikuojami straipsniai, kuriuose pabrėžiama alkoholio žala sveikatai, tarnybai ir visuomeniniam gyvenimui. Vis dėlto esminį poveikį naujokų požiūriui į alkoholio vartojimą darė artimiausia jų socialinė aplinka: šeimos nariai, giminaičiai, vietos bendruomenės atstovai, taip pat Šaulių sąjungos nariai ir įvairios valstybinės bei nevalstybinės organizacijos. Būtent šių veiksnių visuma padėjo formuoti atsakingesnę jaunuolių požiūrį į karo tarnybą ir elgsenos normas. Kariuomenėje tarnaujančiųjų girtavimas taip pat buvo reikšminga problema. Vis dėlto, skirtingai nei naujokų atveju, kariuomenė, turėdama tiesioginį nuolatinį kontaktą su tarnybą atliekančiais kariais, galėjo taikyti tikslingas ir labiau reglamentuotas priemones šiai problemai spręsti.

1939 m. dalinė mobilizacija buvo reikšmingas tarpukario Lietuvos gynybinės sistemos išbandymas, parodęs kariuomenės organizacinį pasirengimą ir visuomenės patriotinį nusiteikimą. Greita ir tvarkinga mobilizacijos eiga liudijo efektyvų institucijų bendradarbiavimą bei pilietinio sąmoningumo stiprumą. Nors mobilizacija buvo dalinė ir grindžiama neutraliteto politika, ji atskleidė, kad Lietuvos visuomenėje buvo sėkmingai įtvirtintos pareigos valstybei, lojalumo ir pasiaukojimo vertybės, kurias formavo ilgametis pilietinės ir patriotinės dvasios ugdymas. Be to, mobilizacijos metu išryškėjo glaudus kariuomenės ir civilių bendradarbiavimas – gyventojai geranoriškai vykdė rekvizicijos prievoles ir rėmė valstybės gynybos tikslus. Šie procesai patvirtino, kad Lietuvos visuomenė buvo brandi pilietiskai ir pasirengusi bendrai atsakomybei už valstybės likimą, o mobilizacija tapo ne tik kariniu, bet ir moraliniu tautos sutelktumo išbandymu.

Bibliografija

1. Abraitis, J. Karinis parengimas mokyklose Nepriklausomybės metais, 1994. VDKM, Sp. 80-60.
2. Abraitis, J. Karo grėsme tuomet netikėjome. *Kardas*, 2017, Nr. 3 (475), p. 20. Prieiga per internetą: https://www.kariuomene.lt/data/public/uploads/2021/04/2017-kardas-nr.3_internetui.pdf
3. Adolfo G. pasakojimas. *LMAVB*, f. 193-59, l. 1.
4. Ališausko J. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-8, l. 6.
5. Andrijaičio A. 1919 m. atsiminimai apie kovas Šiaulių, Radviliškio, Meškuičių apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-10, l. 2.
6. Artilerijos pulko raštas Nr. 1044 I pėstininkų divizijos štabo viršininkui, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 694.
7. Atsarginiai nebenori senoviškai gyventi. *Karys*, 1934, Nr. 20 (791), p. 397. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.20>
8. Ažubalis, A., Kazlauskaitė Markelienė, R., Žilėnienė, V. Karinis rengimas Lietuvos mokykloje (1929–1940 m.). Vilnius, 2009. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2006-2010/2009-Azubalis-Karinis%20rengimas%20Lietuvos%20mokykloje%201929-1940.pdf>
9. Ažubalis, A., Kazlauskaitė Markelienė, R. Pilietinio ugdymo tendencijos prieškarinio Lietuvos visuomenėje ir kariuomenėje. In *Pilietiškumo samprata ir piliečių ugdymas demokratinėje visuomenėje*. Ats. red. N. Janulaitienė. Vilnius, 2003, p. 22. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2006-2010/2009-Azubalis-Karinis%20rengimas%20Lietuvos%20mokykloje%201929-1940.pdf>
10. Boso A. autobiografija ir 1919 m. atsiminimai apie kovas Šiaulių, Raseinių ir Kelmės apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-30, l. 2.
11. Buikos P. nuo Rokiškio gyvenimo aprašymas ir 1919 m. atsiminimų pluoštelis. *LMAVB*, f. 193-38, l. 1.
12. Černevičiūtė, S. Smurtas prieš moteris: seksualiniai nusikaltimai ir jų prevencijos idėjos Lietuvoje 1918–1940 m. *Istorija*, 2020, t. 117, Nr. 1, p. 36. Prieiga per internetą: <https://ejournals.vdu.lt/>

index.php/istorijoszurnalas/article/download/1850/1319/6429

13. Černius, N. Lietuvos kariuomenės Karo policija. Vilnius, 2021.

14. Daina, J. Naujoko laiškas. *Karys*, 1928, Nr. 38–39 (486–487), p. 641–643. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.38-39>

15. Degučio N. 1919 m. atsiminimai apie kovas Utenos apylinkėse. *LMAVB*, f. 193-52, l. 1.

16. Demereckio J. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-53, l. 10.

17. D. L. K. Algirdo pulko raportas Nr. 448 II-os pėst. divizijos vadui, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 559, l. 224.

18. Gadliausko S. 1919 m. autobiografiniai atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-57, l. 1.

19. Gedmino M. 1919 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-60, l. 3 ap.

20. Gimnazijų karinio rengimo planas ir programa, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 235.

21. Gražiai išleido naujokus. *Karys*, 1934, Nr. 20 (791), p. 397. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.20>

22. Grigalavičiaus A. iš Trakų k., Nemakščių valsč. atsiminimai apie kovas Kaune ir Radviliškyje. *LMAVB*, f. 193-70, l. 1.

23. Grinius, M. Jauni kareiviai klaipėdiečiai. *Karys*, 1930, Nr. 52 (604), p. 1061. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1930-Nr.52>

24. Gulbinskas, A. Mokytojų darbo laukas. *Karys*, 1931, Nr. 41 (645), p. 824. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1931-Nr.41>

25. Gutautis, A. Iš pašauktojo atsarginio įspūdžių. *Trimitas*, 1939, Nr. 40 (981), p. 978. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004663975-1939-Nr.40>

26. Ignatavičius, J. Literatūrinis vaizdelis, kaip Jonas Girdys ir jo draugas Balys sumano pabėgti ir įstoti į Lietuvos kariuomenę. *LMAVB*, f. 193-79, l. 1.

27. Ignukas. Kėdainių įgula. *Karys*, 1927, Nr. 4 (400), p. 39. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0>

003824101-1927-Nr.4

28. Ivinskis, Z. Dienoraštis. *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 240, l. 72–76.

29. Įsakymas kariuomenei, 1928 m. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 129.

30. Jakštas, P. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. *Mūsų žiny-
nas*, 1938, t. XXXV, Nr. 11–12.

31. Jakštys, G. Lietuvos karių kasdienybė karo ir taikos metu 1918–1940 m. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2021.

32. Jančys. Karinio mokinių rengimo uždaviniai. *Karys*, 1934, Nr. 23 (794), p. 451. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.23>

33. Jaunuoli, atėik blaivus. *Karys*, 1940, Nr. 9 (1089), p. 271. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1940-Nr.9>

34. Jočys, J. Dėl kariuomenės. *Lietuvos aidas*, 1918, Nr. 137 (185), p. 2. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003957107-1918-Lapkr.21>

35. Jokubauskas, V. Gyvenimas ir mirtis Lietuvos kariuomenėje 1918–1940 m. Klaipėda, 2023, p. 7.

36. Jokubauskas, V. Karo istorija: tyrimai, metodai, poveikis, taikymas. Klaipėda, 2021, p. 27.

37. Jokubauskas, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda, 2014.

38. Jokubauskas, V. Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m. Klaipėda, 2019, p. 274–281.

39. Jokubauskas, V. Lietuva ant karo slenksčio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, 2021, t. 27.

40. Jonaitis. Naujokai karo tarnybon. *Karys*, 1934, Nr. 42 (813), p. 856. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.42>

41. Kaip praėjo mūsų šventė. *Karys*, 1928, Nr. 50 (498), p. 801. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1928-Nr.50>

42. Kaltinimo aktas apie buv. Kariuomenės Intendantūros centralinės kariškos duonkepyklos kareivį F. Malinauską, *LCVA*, f. 929,

ap. 6, b. 1487, l. 2.

43. Karinis jaunuomenės rengimas ir auklėjimas mokyklose. *Karys*, 1935, Nr. 51–52 (874–875), p. 1279. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1935-Nr.51-52>

44. Karinės prievolės įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1925, Nr. 196-1330, §4, p. 1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000143886-1925-Nr.196>

45. Karinės prievolės įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1927, Nr. 250, p. 3. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000143886-1927-Nr.250>

46. Karinio rengimo propagandos dalies raštas Nr. 4 Spaudos ir švietimo skyriui, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 1089–1089ap.

47. Karinio rengimo propagandos dalies raštas Nr. 9 Spaudos ir švietimo skyriui, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 1087–1088.

48. Karinio rengimo propagandos dalies raštas Nr. 36 Spaudos ir švietimo skyriui, 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 1084–1086.

49. Kariuomenės vado pareiškimas krašto gynimo reikalais. Karinis rengimas mokyklose. *Kardas*, 1938, Nr. 10, p. 232. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1938-Nr.10>

50. Kariuomenės šventė. *Karys*, 1931, Nr. 48 (652), p. 964. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1931-Nr.48>

51. Kariuomenės štabo raštas Nr. 31492, 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 36.

52. Ką turi žinoti kiekvienas naujokas. Kaunas, 1936, p. 8.

53. Kiršinas, V. Mūsų kariuomenė 1918–1937 metais. *Kardas*, 1937, Nr. 23 (277), p. 530. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1937-Nr.23>

54. Krašto apsauga ir visuomenė. *Kardas*, 1925, Nr. 10, p. 14. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1925-Nr.10>

55. Krašto apsaugos ministerijos 1929 m. aiškinamasis raštas prie Karinės prievolės įstatymo pakeitimo projekto (slaptai), 1929. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 316, l. 7.

56. Krašto apsaugos ministerijos raštas Nr. 18518 Švietimo ministrui, 1936. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 382.

57. Krašto apsaugos ministerijos raštas Nr. 33430 Švietimo ministrui, 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 381.

58. Kriminalinės policijos III rajono biuletenis Nr. 5711, 1930. *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 180, l. 49.

59. Liaukimės nuodytis. *Karys*, 1931, Nr. 6 (610), p. 104. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1931-Nr.6>

60. Lietuvos kariai. *Karys*, 1931, Nr. 20 (624), p. 398. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1931-Nr.20>

61. Lietuvos kariuomenės II divizijos komendanto ltn. Vaciaus Ancevičiaus dienoraštis, 1921. *VDKM*, S-14362.

62. Linkutis. Kareivio auklėjimas. *Mūsų žinyno priedas Kardas*, 1933, Nr. 3 (47), p. 40. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LIMIS-518294352>

63. Mažutis, J. Prieššaukiamasis kariškas paruošimas. *Trimitas*, 1927, Nr. 5, p. 138. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004663975-1927-Nr.5>

64. Michelevičius, B. Lietuvos kariuomenės šventę minint (rankraštis). *VDKM*, S-27799, l. 2.

65. Mokytojų seminarijų karinio rengimo planas ir programa, 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223.

66. Mokyklinės jaunuomenės kariškojo ruošimo įstatymas, 1929. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 129, l. 39–42.

67. Mūsų gyvenimas. Universitete pradėta dėstyti karinis rengimas. *Kardas*, 1938, Nr. 20 (298), p. 468. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1938-Nr.20>

68. Narušis, S. Ugdykime tautoje karišką dvasią. *Kardas*, 1935, Nr. 13 (218), p. 280–281. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1935-Nr.13>

69. Naujokų „linksmybės“. *Karys*, 1921, Nr. 45 (129), p. 561. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1921-Nr.45>

70. Naujokas X. Kariuomenės gyvenimas. *Karys*, 1925, Nr. 9 (301), p. 68. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1925-Nr.9>

71. Naujuosius mokslo metus pradedant. *Karys*, 1935, Nr. 36 (859), p. 840. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1935-Nr.36>

72. Nugirdo Vladas. Namo sugrįžus. *Karys*, 1934, Nr. 17 (788), p. 338. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1934-Nr.17>

73. Nuorašas. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 357.

74. Palubinsko A. 1919–1920 m. atsiminimai ir jo autobiografija. LMAVB, f. 193-155, l. 6.

75. Pasikalbėjimas su Krašto apsaugos ministriu d-ru L. Bistru. *Kardas*, 1926, Nr. 7 (31), p. 98–99. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1926-Nr.7>

76. Pauliukas, A. Dienynas 1918–1941 m.: I knyga, 1918 m. rugsėjo 1-oji–1926 m. birželio 30-oji. Sud. G. Rudis. Vilnius, 2017, p. 167.

77. Paužuolis, E. Karinio rengimo instruktoriai, dėvėkime karinę uniformą. *Karys*, 1937, Nr. 50 (977), p. 1455. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1937-Nr.50>

78. Pirmas laiškas iš kariuomenės. *Karys*, 1932, Nr. 20 (676), p. 394. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1932-Nr.20>

79. Povilaitis, A. Alkoholis ir kova su juo. *Trimitas*, 1940, Nr. 12 (1005), p. 281–282. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004663975-1940-Nr.12>

80. Prieššaukiamasis jaunuomenės paruošimas mūsų sąlygomis. *Kardas*, 1926, Nr. 7 (31). Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1926-Nr.7>

81. Progimnazijų karinio rengimo planas ir programa, 1939. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 803–806.

82. Radus-Zenkavičius, L. „Kardui“ pasirodant. *Kardas*, 1925, Nr. 1, p. 1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1925-Nr.1>

83. Raštikis, S. Geriau pažinkime atsargos jaunesniusius lei-

tenantus. *Kardas*, 1933, Nr. 7 (169), p. 129. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1933-Nr.7>

84. Raštikis, S. Kovose dėl Lietuvos. Kario prisiminimai. I dalis, Los Angeles, 1956.

85. Redakcija [Ruseckas, P.]. Į mūsų skaitytojus. *Kariškių žodis*, 1919, Nr. 1, p. 1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB09C538A8-1919-Nr.1>

86. Redakcija [Steponaitis, V.]. Pradžios žodis. *Mūsų žinynas*, 1921, t. I, Nr. 1, p. 3.

87. Rubinšteinas, R. Saugokime kariuomenę ir visuomenę. *Apžvalga*, 1935, Nr. 1, p. 1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000036848-1935-birz.16>

88. Savanoris kūrėjas 1918–1919. *VDKM*, S-29211, l. 1.

89. Sąrašas mokyklų, kuriose einamas kariškas parengimas 1930/31 mokslo metais. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 129, l. 179–179ap.

90. Stančiko A. iš Vievio 1919–1920 m. atsiminimai. *LMAVB*, f. 193-188, l. 1.

91. Statkus, V. Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m. Chicago, 1986.

92. Steponaitis, V. Pirmieji kariškojo parengimo kursai pradžios mokyklų mokytojams. *Mūsų žinynas*, 1929, t. XVII, Nr. 55, p. 215. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB010DA771-1929-Nr.55>

93. Surgailis, G. Lietuvos kariuomenės istorija. I tomas. Nuo sukūrimo iki sunaikinimo 1919–1940 m. 1 dalis. Vilnius, 2024. Prieiga per internetą: <https://biblioteka.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2021-2022/2024-Surgailis-istorija.pdf>

94. Surgailis, G. 1939 m. rugsėjo dalinė Lietuvos kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 237.

95. Sutkus, J. Ar reikalingas prieššaukiamasis paruošimas? *Kardas*, 1926, Nr. 2 (26), p. 18–19. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1926-Nr.2>

96. Šalintini įpročiai. *Kardas*, 1937, Nr. 3 (257), p. 74. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=LNB0027DB38-1937-Nr.3>

97. Tamašauskas, P. Pirmieji žingsniai (rankraštis), XX a. 5 deš., Vokietija. VDKM, S-27661.

98. Tautos šventės – Vasario 16 d. – minėjimo provizorinė programa, 1939. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 105.

99. Tičius. Ukmergės mokytojų seminarija. *Karys*, 1940, Nr. 14 (1094), p. 398. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1940-Nr.14>

100. Trušausko K. raštas, 1937. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 309, l. 32–33.

101. Vaičenonis, J. Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. *Karo archyvas*, 2007, t. XXII. Prieiga per internetą: <https://journals.lka.lt/journal/ka/article/924/file/pdf>

102. Vaičenonis, J. Lietuvos kariuomenė visuomenės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940). Vilnius, 2003, p. 134.

103. Vaičenonis, J. Kariuomenės ir visuomenės dienos šventė Kaune 1935–1938 metais. *Kauno istorijos metraštis*, 1998, t. I, p. 113–115. Prieiga per internetą: <https://www.vdu.lt/cris/bitstreams/f4998e94-a4a2-4539-9cb6-61e396b7c92d/download>

104. Valaitis, J. Okupaciją ir tremtį regėjęs šimtmetis prisiminė savo pažadą. *Vakarų ekspresas*, 2019. Prieiga per internetą: <https://ve.lt/naujienos/klaipeda1/klaipeda/okupacija-ir-tremti-regejes-simtmetis-prisimine-savo-pazada-1685791>

105. Vasario 16 dienos minėjimas Kaune, 1939. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 107.

106. Vidurinių mokyklų karinio mokinių rengimo programos vykdymo nurodymai, 1939. LCVA, f. 929, ap. 6, b. 235, l. 792.

107. Vilsonas, K. Panevėžio valst. Amatų-tech. mokykla. *Karys*, 1938, Nr. 3, p. 95. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1938-Nr.3>

108. Vytenietis. Žemaičio naujoko laiškas. *Karys*, 1930, Nr. 52 (604), p. 1054. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1930-Nr.52>

109. Vosylius, B. Gerai suprasta krašto gynimo idėja mokyklose. *Karys*, 1936, Nr. 45 (920), p. 1149. Prieiga per internetą:

<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1936-Nr.45>

110. Vosylius, B. Entuziastiškas naujokų išlydėjimas buvo gražus kariuomenės vyrų pagerbimo aktas. *Karys*, 1936, Nr. 46 (921), p. 1159. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0003824101-1936-Nr.46>

111. VSD biuletenis Nr. 205, 1939. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 140.

112. 3 AP mobilizacinė eiga, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 559, l. 2.

113. 2 p. p. klausimynų lapas, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 559, l. 28.

114. 4-to Artilerijos pulko laisvai samdomų griežikų Medžiūno Vinco ir Morkūno Jono kaltinamasis aktas, 1928. *LCVA*, f. 507, ap. 6, b. 1600, l. 2–3 ap.

115. 1938 m. gegužės mėn. 15 d. Kaune Kariuomenės ir visuomenės dienos programa (projektas), 1938. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 223, l. 299.

116. 1939 m. įvykdytos mobilizacijos pastabos, 1939. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 559, l. 208.

117. 1939 m. rugsėjo mėnesio mobilizacijos reliacija. 1940. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 547.